

معلمان دوره ابتدایی درباره کتاب‌های درسی این دوره

نوشته: دکتر محمد جعفر جوادی

اهمیت کتاب‌های درسی و نقش آن در یادگیری دانش‌آموزان دوره ابتدایی بر کسی پوشیده نیست. این نکته، به‌خصوص در مورد کشورهایی که از نظام آموزشی متمرکز برخوردارند و کتاب‌های درسی یکسانی را برای کلیه دانش‌آموزان تجویز می‌کنند، بیش‌تر مشهود است.

پژوهش در مورد کتاب‌های درسی این دوره به چند دلیل ضرورت دارد: ۱) گاه تنها وسیله آموزشی است که در اختیار معلم قرار دارد؛ ۲) کار تدریس و آموزش تنها براساس محتوای این کتاب‌ها صورت می‌گیرد؛ ۳) تنها منبع مشروع و قانونی کلیه ارزشیابی‌های داخلی، نهایی و حتی کنکور ورودی دانشگاه‌ها است؛ ۴) یادگیری محتوای این کتاب‌ها به عنوان مهم‌ترین عامل موفقیت در آینده تحصیلی و شغلی دانش‌آموزان قلمداد می‌شود؛ ۵) نقش بسیار مهمی در ایجاد انگیزه و شوق یادگیری در نوآموزان ایفا می‌کند؛ ۶) در ایجاد نگرش‌ها و ارزش‌های ضروری برای زندگی فرد در جامعه سهم عمده‌ای دارد و وظیفه شکوفایی استعدادها و قابلیت‌های دانش‌آموزان را به عهده دارد. از این‌رو، نامناسب بودن این کتاب‌ها در ابعاد

مختلف می‌تواند تأثیراتی جبران‌ناپذیر بر تربیت نسل جوان داشته آینده آنها را دچار مخاطره سازد.

اگرچه پژوهش در مورد کتاب‌های درسی در ایران از اوایل دهه پنجاه شروع شده و فهرست کارهای انجام شده در این مورد از مرز چند صد تحقیق گذشته است، اما یکی از مواردی که کمتر مورد توجه قرار گرفته بررسی این کتاب‌ها از نظر دانش‌آموزان و والدین آنها است. دانش‌آموزان به عنوان خوانندگان اصلی این کتاب‌ها و والدین به تبع علاقه و اشتیاقی که نسبت به پیشرفت تحصیلی فرزند خود دارند، می‌توانند منابع مناسبی برای اظهار نظر درباره کتاب‌های درسی باشند و بدون شک، گوناگونی دانش و سواد این والدین و نیز شرایط اجتماعی و اقتصادی متفاوت آنها می‌تواند طیف گسترده‌ای از برداشت‌های مختلف از کتاب‌های درسی را فراهم آورد و به مسؤلان و کارشناسان این فرصت را بدهد که با دست‌یابی به نتایج این پژوهش، تغییرات لازم را در کتاب‌های درسی اعمال کنند. به علاوه، با توجه به این‌که سؤال‌های این پژوهش ابعاد مختلف برنامه‌ریزی درسی را در بر گرفته است، تصور این است که می‌توان دید جامع و کل‌نگری از کتاب‌های درسی دوره ابتدایی و نیز مصادیق هر یک از درس‌ها از سه بُعد "وضوح"، "دشواری" و "میزان علاقه" دانش‌آموزان به دست آورد.

این مقاله را آقای دکتر محمدجعفر جوادی بر حاصل تحقیقی که برای پژوهشکده تعلیم و تربیت انجام داده تهیه کرده‌اند که بدین وسیله از ایشان تشکر می‌شود.

بررسی نظرات اولیای دانش آموزان، دانش آموزان و معلمان دوره ابتدایی در باره کتابهای درسی این دوره.

نوشته: دکتر محمدجعفر جوادی

شعبه شگانه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

چکیده

اهمیت تهیه کتابهای درسی به صورت علمی و منطبق با اصول برنامه ریزی برکسی پوشیده نیست. با این حال و به رغم تلاشهای چندین ساله مسؤولان وزارت آموزش و پرورش و به خصوص دفتر تألیف، کار تهیه کتابهای درسی همچنان با دشواریهایی روبهرو است. از مرور تحقیقات انجام گرفته می توان دریافت که کتابهای حاضر با آنچه از لحاظ برنامه ریزی مورد نظر است فاصله دارند؛ به همین جهت لازم است تلاشهای بیش تری به عمل آید تا امکان دستیابی به کتابهای مناسب و پاسخ گوی نیازهای نسل جوان فراهم شود. به علاوه، با توجه به تغییراتی که همه ساله در کتابهای درسی دوره ابتدایی داده می شود، لزوم ارزشیابی های مستمر و مداوم از این کتابها کاملاً احساس می گردد تا از تناسب آنها با ویژگیها و نیازهای آتی و آتی دانش آموزان از یک سو و توجه به نیازهای در حال تغییر جامعه از سوی دیگر، اطمینان حاصل شود.

در این پژوهش، با پیمایش نظرات سه گروه معلمان، والدین و دانش‌آموزان دوره ابتدایی از طریق پرسشنامه (در دو مرحله) و مصاحبه، تلاش شد طیف گسترده‌ای از برداشت‌های مختلف آنها از کتاب‌های درسی فراهم آید. این برداشت‌ها با توجه به عمده‌ترین مفاهیم برنامه‌ریزی و نیز با مشخص کردن مصادیق این کتاب‌ها از سه بُعد «وضوح»، «دشواری» و «میزان علاقه» دانش‌آموزان به کتاب‌های درسی انجام گرفت.

جامعه آماری این تحقیق راکلیه دانش‌آموزان، اولیا و معلمان مدارس ابتدایی شهر تهران تشکیل می‌دهد و نمونه‌گیری به عمل آمده در سه مرحله (دو مرحله پرسشنامه و یک مرحله مصاحبه) انجام گرفته است. در مرحله اول ۱۰۵۰ معلم، ۱۵۷۵ والدین و ۶۳۰ دانش‌آموز به طور تصادفی برای پاسخ‌گویی به یک پرسشنامه مقدماتی انتخاب شدند. هدف از این مرحله، انتخاب مناسب‌ترین افراد جهت پاسخ‌گویی به سؤال‌های اصلی پرسشنامه در مرحله بعد بود.

در مرحله دوم، تعداد ۱۵۲۲ نفر به روش غیر تصادفی (۵۲۵ معلم، ۷۸۷ والدین و ۲۱۰ دانش‌آموز) انتخاب شدند و سه پرسشنامه اصلی درباره سؤال‌های پژوهش در میان آنها توزیع گردید.

در مرحله سوم، از میان افراد مرحله دوم ۴۲۰ نفر از سه گروه فوق (۱۵۰ نفر معلم، ۱۲۰ نفر دانش‌آموز و ۱۵۰ نفر والدین) به طور تصادفی انتخاب شدند و مورد مصاحبه قرار گرفتند.

پس از تجزیه و تحلیل اطلاعات و جمع‌بندی آنها مشخص شد که اولاً هیچ‌یک از کتاب‌های درسی دوره ابتدایی در شرایط مناسب قرار ندارند و اغلب آنها با دشواری‌هایی روبه‌رو هستند. این دشواری‌ها، بسته به نوع کتاب از یکدیگر متفاوت است و شامل پراکندگی مطالب، بی‌توجهی به نیازهای آنی و آتی دانش‌آموزان، نادیده گرفتن شرایط سنی آنها، مرتبط نبودن مطالب فعلی با آموخته‌های قبلی، به روز نبودن اطلاعات موجود در کتاب‌ها و نیز دشواری مطالب یا عدم علاقه دانش‌آموزان به آنها است.

همچنین اگر چه میزان مناسب بودن کتاب‌ها از پایه‌ای به پایه دیگر و نیز از کتابی به کتاب دیگر متفاوت است، در مجموع می‌توان گفت که کتاب‌های علوم و ریاضی - نسبت به بقیه - اشکالات کمتری دارند و مطالب آنها به شکل بهتری سازمان‌دهی شده‌اند. کتاب‌های تعلیمات اجتماعی و دینی از این بابت در درجه بعدی قرار دارند و کتاب هنر، به دلیل نداشتن معلم متخصص، کمبود امکانات و مواد کار در کلاس و نیز زمان کم برای تدریس، دچار مسائل و مشکلات بیشتری است.

مقدمه و سابقه

پژوهش درباره کتاب‌های درسی در ایران از سال ۱۳۴۱ با تشکیل «اداره کل مطالعات و برنامه‌ها» آغاز گردید. هدف از این کار، آماده کردن شرایط برای انجام هرچه بهتر کارها و از جمله تهیه کتاب‌های درسی بود. این اداره در سال ۱۳۴۸ به دو بخش «مرکز تحقیقات و برنامه‌ریزی درسی» و «دفتر هماهنگی برنامه‌ها و توسعه» تقسیم و هر یک به نوعی عهده‌دار امر تهیه و ارزشیابی کتاب‌های درسی شد (۱). بدین ترتیب، نخستین پژوهش‌ها از اوایل سال‌های ۱۳۵۰ صورت گرفت و از آن زمان تا به حال همچنان ادامه دارد.

به نظر می‌رسد با احتساب پایان‌نامه‌های دانشگاهی، بیش از چند صد تحقیق در مورد کتاب‌های درسی انجام گرفته است که بخشی از آنها به کتاب‌های درسی دوره ابتدایی اختصاص دارد. البته تعدادی از این کتاب‌ها یا به دلیل کهنگی و یا به علت کیفیت پایین، مورد مطالعه قرار نگرفتند؛ اما از آنچه مطالعه شد می‌توان به نتایجی رسید که عمده‌ترین آنها از این قرار است:

۱. اکثر تحقیقات انجام شده در طول این دوره سی‌ساله به صورت توصیفی است و بیش‌تر شامل نظرپرسی از افراد دست‌اندرکار و به‌خصوص، معلمان، دانش‌آموزان، برنامه‌ریزان و غیره بوده است (۲). تحلیل محتوای کتاب‌های درسی یا محاسبه ضریب همبستگی بین دو متغیر نیز بارها صورت گرفته است (۳). اما توجه به برخی ابعاد مهم تعلیم و تربیت، مانند روش‌های جدید تدریس، تعامل معلم و دانش‌آموز، روش‌های جدید ارزشیابی پیشرفت درسی و نیز تحقیقات آزمایشی و شبه آزمایشی درباره فرآیند یاددهی - یادگیری، مورد غفلت قرار گرفته و نیازمند توجه جدی صاحب‌نظران است.

۲. اکثر پژوهش‌های انجام شده درباره کتاب‌های درسی به صورت پایان‌نامه‌های دوره کارشناسی‌ارشد است و سهم وزارت آموزش و پرورش در این مورد تنها در سال‌های اخیر اندکی پررنگ شده است (۴). به علاوه، این پژوهش‌ها مستمر و پی‌گیر نیست و اکثر تغییرات وارد شده در کتاب‌های درسی با استناد به تحقیقات کافی و مشخص شدن ابعاد مختلف آن موضوع انجام نمی‌گیرد؛ بلکه از طریق گروه‌های آموزشی و نظرپرسی از معلمان صورت می‌پذیرد.

۳. بیش‌تر پژوهش‌های انجام شده درباره کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به دنبال بررسی وضع موجود هستند و هدف اصلی آنها از این کار، بهبود متون درسی و رفع نواقص و اشکالاتی است که در این کتاب‌ها موجود است؛ از این‌رو توجه به ابعاد نوآورانه و آینده‌نگری در تهیه این کتاب‌ها به‌ندرت دیده می‌شود. عدم تناسب مطالب درسی با سن کودکان، وجود تبعیض نسبت به جنس زن، بی‌توجهی متون به شرایط حال و آینده جامعه، عدم وجود ارتباط بین مطالب درسی و زندگی واقعی دانش‌آموزان، طرح موضوع‌های متناقض با سیاست‌های جمعیتی کشور، بی‌توجهی

به تأخیر شکل‌گیری بعضی مفاهیم در کودکان ایرانی در مقایسه با کشورهای صنعتی (۵)، استفاده از روش‌های غیرفعال و درگیر نکردن دانش‌آموزان با موضوع و نیز حجم زیاد مطالب با توجه به زمان اختصاص داده شده به آنها، از جمله مشکلاتی است که در این تحقیقات عنوان شده‌اند.

۴. اکثر تحقیقات انجام شده تنها درباره چند درس مانند ریاضی، علوم، فارسی و دینی است و بعضی از موضوع‌های مهم مانند هنر، تعلیمات اجتماعی و نیز ابعاد نظری مربوط به کتاب‌های درسی و لزوم و جایگاه آن مورد بررسی قرار نگرفته است.

شکی نیست که بدون توجه به ابعاد مختلف مسأله «تهیه و انتشار کتاب‌های درسی» و نیز جمع‌بندی آنچه در این مورد انجام گرفته و تلفیق آنها با یکدیگر و حتی رفع بعضی مشکلات ساختاری در این مورد، کار تهیه و تولید کتاب‌های درسی کماکان با دشواری روبه‌رو خواهد بود. البته طی سال‌های گذشته، اصلاحات نسبتاً مهمی در جهت بهبود کتاب‌های درسی - به‌خصوص در علوم و ریاضی دوره ابتدایی - انجام گرفته است. در عین حال، فرآیند تهیه و تولید کتاب‌های درسی در کشورهای پیشرفته از یک کار فردی به یک فعالیت گروهی تبدیل شده است که در آن جمعی از نویسندگان، طراحان، ویراستاران، جامعه‌شناسان، روان‌شناسان و متخصصان فن آوری آموزشی در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند تا بتوانند کتاب مناسبی برای دانش‌آموزان فراهم کنند. به علاوه، به نظر می‌رسد که با فرا رسیدن عصر انفجار اطلاعات و توسعه شبکه‌های بین‌المللی اطلاعاتی و ارتباطی و رواج رایانه‌ها در تعلیم و تربیت، دوران متون «نوشتاری» به سر آمده و تعلیم و تربیت در حال ورود به دوران جدیدی است که در آن متون «دیجیتالی» از طریق رایانه‌ها در اختیار دانش‌آموزان قرار می‌گیرند (۶). بنابراین، این وظیفه به دوش دفتر تألیف کتاب‌های درسی سنگین می‌کند که ضمن تلاش در جهت بهبود کتاب‌های درسی فعلی، در مورد ارسال متون از طریق «امواج» نیز تأملی داشته باشد و خود را برای ورود به این دوران آماده کند.

بیان مسأله و توجیه تحقیق

کتاب‌های درسی در مرکز نظام آموزشی ما قرار دارند و تناسب یا عدم تناسب آنها با ویژگی‌ها و نیازهای دانش‌آموزان از یک سو و توجه به نیازهای در حال تغییر جامعه از سوی دیگر، در کارآیی این نظام آموزشی بسیار تأثیرگذار است. نظرات معلمان و والدین نیز به دلیل سروکار داشتن با این کتاب‌ها و در نظر گرفتن این نکته که مطالب این کتاب‌ها از طریق این دو قشر و پس از عبور از صافی آنها به دانش‌آموزان منتقل می‌شود، از جایگاه خاصی برخوردار است. در مورد معلمان و نظرات و نگرش‌های آنها نسبت به کتاب‌های درسی، تحقیقات زیادی انجام گرفته است و اطلاعات تقریباً جامعی در این مورد وجود دارد (۷). اما این تحقیقات مربوط

به گذشته است؛ در حالی که باید به طور مرتب و در طول زمان انجام گیرد. همچنین این تحقیقات اغلب به یکی از جنبه‌های برنامه‌ریزی یا به یکی از کتاب‌های درسی محدود شده و نگاهی کل‌نگر و گسترده به آنها نداشته است (۸).

از سوی دیگر، آموزش ابتدایی به عنوان کلیدی برای دست‌یابی به توسعه پایدار و انسانی قلمداد شده است (۹). از این رو، هرگونه اهمال یا کوتاهی در دانش‌آموزان این دوره می‌تواند تأثیرات منفی و دائمی داشته باشد و به سراسر عمر او تسری پیدا کند. متأسفانه تعداد والدینی که به دلیل مشغله زندگی یا سطح پایین سواد قادر به پاسخ‌گویی به نیازهای فرزندان خود نیستند، کم نیست. این امر مشکل آموزش ابتدایی را دوچندان می‌کند؛ چرا که مدارس موظف هستند محیط‌های مناسبی برای کودکان و نوجوانان در بدو ورود به آموزش و پرورش فراهم کنند و نیز تلاش‌های خود را تا جایی ادامه دهند که محرومیت‌های اولیه زندگی این کودکان را برطرف کنند. در این گزارش، فقدان مطالب درسی مناسب به عنوان یکی از موانع عمده پیشرفت درسی کشورهای جهان قلمداد شده و اضافه گردیده که کتاب‌های فعلی حداقل از دو نظر دارای اشکال است: یکی از جهت سوگیری نسبت به جنس زن و دیگری از نظر انطباق با تجارب روزانه فراگیران.

توجه به کتاب‌های درسی و تلاش برای طراحی و تدوین آنها به بهترین نحو به اوایل قرن بیستم و بنیان‌گذاری علم برنامه‌ریزی برمی‌گردد. مشکل برنامه‌ریزان در طول این سال‌ها این بوده است که ساختار و محتوای کتاب‌های درسی را طوری تنظیم کنند که ضمن ایجاد تعادل بین عناصر برنامه درسی، پاسخ‌گوی نیازهای روبه‌تزايد و در حال تغییر جامعه و فراگیران باشد. برای پاسخ‌گویی به این مشکل، معمولاً سه منبع جامعه، موضوع و دانش‌آموز مبنای تصمیم‌گیری قرار می‌گیرد و بر این اساس، الگو یا عناصر برنامه تعیین می‌شود. البته بسته به این که کدام یک از این سه منبع، بیش‌تر مورد استفاده قرار گیرد شکل‌های مختلفی از برنامه (موضوع - محور، دانش‌آموز - محور و جامعه - محور) مطرح خواهند شد که هر یک مشخصات خاص خود را دارد. بدون شک، الگوی موضوع - محور یکی از رایج‌ترین الگوهاست که در آن، مطالعه موضوع‌های علمی اقدامی است حساب شده در جهت پیشرفت تمدن‌ها و با فراگیری این مجموعه‌ها است که می‌توان به صورت فردی تحصیل کرده و فرهیخته درآمد.

در کشور ما موضوع‌های درسی مورد تأکید خاصی قرار گرفته و کتاب درسی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار شده است. اهمیت یافتن کتاب‌های درسی در ایران چند دلیل مشخص دارد؛ از جمله سابقه تاریخی کتاب و کتابت، ضعف ارتباط بین تعلیم و تربیت و وسایل ارتباط جمعی، فقدان ابتکار و خلاقیت در معلمان برای تهیه متون درسی یا استفاده بهینه از کتاب‌های موجود، تأکید آموزش و پرورش و معلمان بر محتوای کتاب‌های درسی به عنوان عامل مهم موفقیت

تحصیلی و شغلی دانش‌آموزان و منحصر کردن سؤال‌های امتحانی به کتاب‌های درسی و بی‌توجهی به مطالبی که در خارج از کتاب‌های درسی وجود دارد.

کتاب‌های درسی از دههٔ ۱۹۷۰ به این طرف، دستخوش تغییرات و تحولات شگرفی شده است. این تغییرات، به‌خصوص در کتابهای دورهٔ ابتدایی چشم‌گیرتر است. تطبیق محتوای کتاب‌های درسی دورهٔ ابتدایی با قدرت درک و فهم فراگیران، تنوع در رنگ‌ها و تصاویر، استفاده از حروف درشت‌تر، مرغوبیت کاغذ، صفحه‌آرایی جذاب‌تر و پیش‌بینی انواع فعالیت‌های متناسب با تجربیات روزمرهٔ دانش‌آموزان، نمونه‌هایی از این تغییرات است که همه بر اساس اصول علمی برنامه‌ریزی درسی صورت می‌گیرد. حال باید مشخص شود که آیا کتاب‌های درسی دورهٔ ابتدایی ایران نیز از این اصول علمی پیروی می‌کنند و آیا پاسخ‌گوی نیازهای نسل جوان این کشور هستند؟

سؤال‌های پژوهشی این تحقیق شامل ۹ پرسش دربارهٔ ابعاد اصلی برنامه‌ریزی است که در مورد سه گروه فوق با اندکی تغییر تکرار شده و در مجموع، ۲۷ پرسش پژوهشی این تحقیق را تشکیل داده است. عمده‌ترین مفاهیم مورد پرسش در این تحقیق از این قرار است:

- هماهنگی حجم کتاب درسی با زمان پیش‌بینی شده برای تدریس آن؛
- میزان انطباق محتوای کتاب‌های درسی با نیازهای آتی و آتی فراگیران؛
- میزان انطباق مطالب با شرایط سنی و یادگیری دانش‌آموزان؛
- مرتبط بودن مطالب درسی با آموخته‌های قبلی دانش‌آموزان؛
- همخوانی مطالب با دانش روز و نیز به روز بودن موضوع‌ها از سایر ابعاد؛
- چگونگی وضعیت متون درسی از نظر «وضوح»، «دشواری» و «میزان علاقه» دانش‌آموزان؛
- جذابیت و گیرایی متون درسی برای دانش‌آموزان؛
- هماهنگی متون درسی با فرهنگ و ارزش‌های اسلامی؛
- مناسب بودن کتاب‌ها از لحاظ شکل ظاهری و ویژگی‌های فیزیکی آن.

آزمودنی‌ها

جامعهٔ آماری این تحقیق شامل کلیهٔ دانش‌آموزان، اولیای دانش‌آموزان و معلمان مدارس ابتدایی شهر تهران در سال تحصیلی ۷۲ - ۷۳ است. آمار کل دانش‌آموزان مناطق نوزده‌گانهٔ

تهران در این سال تحصیلی ۸۵۶۴۴۰^۱ نفر بوده است. از این تعداد، ۴۴۰۳۳۳ نفر (۵۲/۴ درصد) پسر و بقیه (۴۸/۶ درصد) دختر بوده‌اند.

تعداد معلمان رسمی و پیمانی دوره ابتدایی شهر تهران در همین سال تحصیلی ۲۸۳/۸۵۹ نفر بوده است. از این تعداد، ۱۵۴/۹۶۵ نفر زن و بقیه مرد بوده‌اند. متأسفانه به دلیل چند پایه بودن تعداد زیادی از مدارس ابتدایی در سراسر کشور، دست‌یابی به تعداد معلمان زن و مرد در هر پایه امکان‌پذیر نشد. به علاوه، جامعه آماری والدین دانش‌آموزان دوره ابتدایی شهر تهران در این سال نامشخص بود؛ از این‌رو از والدینی استفاده شد که مدرسه فرزندان آنها به عنوان نمونه انتخاب شده بود.

نمونه‌گیری و روش آن

نمونه‌گیری این تحقیق به دلیل طراحی خاص آن در سه مرحله مشخص به شرح زیر انجام گرفت:

در مرحله اول نمونه‌گیری، از ۱۹ منطقه آموزشی شهر تهران، ۵ منطقه به روش تصادفی و با در نظر گرفتن پراکندگی جغرافیایی انتخاب شد و سپس در درون هر یک از تقسیمات، به طور تصادفی به انتخاب یک منطقه اقدام گردید. در نتیجه، مناطق ۳، ۵، ۶، ۸ و ۱۶ انتخاب شد. از مجموع واحدهای آموزشی مناطق آموزشی تهران (۵۲۵ منطقه)، ۲۰ درصد به عنوان واحدهای آموزشی نمونه و به طریق تصادفی طبقه‌بندی شده (دختر و پسر) تعیین گردید. رقم ۲۰ درصد با توجه به تعداد تقریبی دانش‌آموزان و با در نظر گرفتن نوع تحقیق و نیز با در نظر گرفتن دو جنس دختر و پسر برای ۵ پایه ابتدایی در نظر گرفته شد.

در هر واحد آموزشی نمونه، کلیه معلمان به عنوان معلمان نمونه تعیین شدند (تصور شده بود که متوسط معلمان هر واحد آموزشی ده نفر است و در صورتی که مدرسه بیش از ده معلم داشت، به طور تصادفی به انتخاب ده معلم پرداخته می‌شد. کمبودها نیز در جهت عکس جبران می‌گردید). به علاوه، در هر واحد آموزشی نمونه به ازای هر پایه، سه نفر از اولیای دانش‌آموزان با استفاده از دفتر نمره کلاس و به صورت تصادفی منظم به عنوان نمونه انتخاب شدند. تعداد دانش‌آموزان پایه‌های چهارم و پنجم از هر واحد آموزشی ۳ نفر بود. بدین ترتیب، تعداد افراد

۱. کلیه آمارهای این قسمت از آمار آموزش و پرورش در سال تحصیلی ۷۲-۷۳ استخراج شده است. این آمار به وسیله معاونت برنامه‌ریزی: دفتر هماهنگی طرح‌ها و برنامه‌ریزی توسعه، در خرداد سال ۱۳۷۳ به چاپ رسیده است.

نمونه در مرحله اول ۳۲۵۵ نفر (شامل ۱۰۵۰ نفر معلم، ۱۵۷۵ نفر اولیاء و ۶۳۰ نفر از دانش‌آموزان) بود.

در مرحله دوم، از میان والدین، معلمان و دانش‌آموزان انتخاب شده از مرحله قبل، تعداد ۲۰ درصد والدین و معلمان پایه‌های اول و دوم و ۳۰ درصد والدین و معلمان پایه‌های سوم، چهارم و پنجم با توجه به چند ملاک انتخاب شدند. ۲۰ درصد دانش‌آموزان سال‌های چهارم و پنجم نیز با رعایت ملاک‌هایی برای این مرحله انتخاب گردیدند. ملاک‌های انتخاب معلمان شامل مدرک تحصیلی، سابقه کار، فعال بودن در امور آموزشی مدرسه، شرکت در دوره‌های کارآموزی و در نظر گرفتن نظر مدیر مدرسه بود. در مورد والدین، سطح سواد، شغل، ارتباط با مدرسه، کمک به آموزش فرزند در خانه و معرفی به وسیله مدرسه جزء ملاک‌ها بود. در مورد دانش‌آموزان نیز از بین ۶۳۰ دانش‌آموز انتخاب شده به روش تصادفی، تعداد ۲۱۰ نفر با توجه به ملاک توانایی پاسخ‌گویی به سؤال‌های مصاحبه‌گر و با در نظر گرفتن نظرات مدیر مدرسه مشخص گردیدند. بنابراین، تعداد کل افراد مورد سؤال در مرحله دوم عبارت بود از ۱۵۲۲ نفر (شامل ۵۲۵ نفر معلم، ۷۸۷ نفر والدین و ۲۱۰ نفر دانش‌آموز).

در مرحله سوم نمونه‌گیری، با تعدادی از افراد مرحله دوم مصاحبه صورت گرفت تا یافته‌های پرسشنامه مهار شود و اطلاعات به دست آمده غنا پیدا کند. تعداد این افراد شامل ۴۲۰ نفر بود (۱۵۰ معلم، ۱۵۰ اولیا و ۱۲۰ دانش‌آموز). ابزارهای اندازه‌گیری شامل دو پرسشنامه مقدماتی جهت انتخاب معلمان و والدین بود. پرسشنامه معلمان شامل احوال شخصی و تحصیلی آنها و نیز سؤال‌هایی درباره معرفی همکاران واجد صلاحیت در پاسخ‌گویی به سؤالات مرحله دوم بود. نمره هر معلم از جمع امتیازات داده شده به هر یک از مواد بالا به دست می‌آمد (نمونه این پرسشنامه در بخش ضمیمه آمده است). پرسشنامه دیگری نیز برای انتخاب والدین برتر به منظور آگاهی از میزان درگیری والدین در تحصیل فرزندان تهیه شده بود. در پرسشنامه سوم نیز از مدیر مدرسه درباره معلمان و والدین برتر سؤالاتی پرسیده شده بود.

پس از مشخص شدن معلمان و والدین واجد شرکت در مرحله دوم، سه پرسشنامه مخصوص والدین، معلمان و دانش‌آموزان سال‌های چهارم و پنجم با توجه به سؤال‌های ۹ گانه این پژوهش مطرح گردید و پس از رعایت کلیه جوانب و اجرای آزمایشی، جهت اجرا در اختیار پرسشگران قرار گرفت.

آخرین بخش باقی‌مانده از این مرحله، تهیه یک پرسشنامه خاص جهت مشخص کردن مطالب کتاب‌های درسی از سه بُعد «وضوح»، «دشواری» و «میزان علاقه‌مندی» دانش‌آموزان بود که نمونه آنها در پایان گزارش آمده است.

سرانجام، در آخرین مرحله جمع‌آوری اطلاعات، سه برگه برای مصاحبه با تعدادی از معلمان،

دانش‌آموزان و والدین طراحی گردید تا از این طریق، مصاحبه سه‌گانه ذکر شده در کتاب‌ها مشخص گردد و عمق لازم به اطلاعات موردنظر داده شود.

شواهد مربوط به روایی ابزارها از طریق نظرپرسی از استادان فن و اجرای آزمایشی به دست آمد. همچنین به منظور دست‌یابی به پایایی ابزارها از روش بازآزمایی روی یک گروه نمونه استفاده شد و پس از اطمینان از این‌که پرسشنامه‌ها از هر نظر آماده است، سؤال‌ها تکثیر گردید و در اختیار پرسشگران قرار گرفت.

جمع‌بندی کلی و بحث

همان‌طور که گفته شد، کتاب‌های درسی همچنان به عنوان مهم‌ترین و اساسی‌ترین محصول برنامه درسی به حساب می‌آید و از طریق همین کتاب‌ها است که می‌توان به هدف‌ها، روش‌های یاددهی - یادگیری و نیز شیوه‌های ارزشیابی پی برد.

اهمیت کتاب درسی در کشورهای در حال توسعه و نیز در کشور ما کاملاً آشکار است؛ از این‌رو هرگونه نارسایی و کوتاهی در تهیه کتاب‌های درسی می‌تواند در جریان تربیت و آماده کردن نسل جوان برای زندگی در جامعه فردا و اداره آن، دشواری‌هایی ایجاد کند. ارزشیابی از کتاب‌های درسی و بررسی محتوای آنها از آن رو صورت می‌گیرد تا از به‌کارگیری اصول و معیارهای برنامه‌ریزی درسی اطمینان حاصل شود. نظرپرسی از والدین، معلمان و دانش‌آموزان درباره کتاب‌های درسی، یکی از راه‌های دست‌یابی به این منظور است و تحقیق حاضر با هدف مشخص کردن میزان تعادل بین عناصر برنامه درسی و نیازهای رو به‌تزايد و در حال تغییر جامعه و فراگیران انجام گرفت. از تجزیه و تحلیل داده‌های به دست آمده می‌توان به نکات زیر اشاره کرد:

۱. کتاب‌های ریاضی

از پاسخ‌های استخراج شده از پرسشنامه معلمان، والدین و دانش‌آموزان مشخص شد که درس ریاضی در کلیه پایه‌ها بیش‌ترین دشواری را برای دانش‌آموزان داشته است. در عین حال، از مطالعه هر یک از این کتاب‌ها می‌توان به نکات زیر نیز پی برد:

کتاب ریاضی پایه اول - اگر چه کتاب پایه اول - به‌خصوص در شروع - ساده بوده از فشردگی مطالب برخوردار نیست، اما بعضی از مطالب آن دشوار است و دانش‌آموزان در یادگیری آنها با مشکل روبه‌رو هستند. برای مثال، بحث‌های مربوط به خط‌های بسته، مجهول‌یابی، ایجاد مهارت ریاضی، بسته‌بندی و مفاهیم ده‌تایی‌ها از توان شاگردان خارج است و می‌تواند در سال‌های بعد مطرح شود. به علاوه، تعادل منطقی نیز در تمرین‌های این کتاب دیده نمی‌شود و این تعداد، گاه

بسیار زیاد و زمانی بسیار کم است.

کتاب ریاضی پایهٔ دوم - در کتاب ریاضی پایهٔ دوم نیز مطالب دشواری مطرح شده است که اکثر دانش‌آموزان در پاسخ‌گویی به آنها با مشکل روبه‌رو هستند. این درس‌ها عبارتند از: مجهول‌یابی در جمع، جمع دو عدد یک رقمی با حاصل دورقمی، درس ساعت، جمع و تفریق‌های انتقالی، درس دایره، درک مفهوم واحد طول و معرفی سانتی‌متر. از طرف دیگر، معلمان بر این باورند که حجم مطالب کتاب با توجه به ساعت‌های تعیین شده برای این درس زیاد است؛ از این رو خواستار حذف قسمت‌هایی از آن شده‌اند که به نظر دشوار می‌آید. والدین نیز مطالب آمده در قسمت‌های آخر کتاب را دشوار دانسته آنها را از سطح درک و فهم فرزندان خود فراتر به حساب آورده‌اند. کتاب ریاضی پایهٔ سوم - کتاب سوم ریاضی نیز، به‌رغم داشتن مطالب مناسب و منطبق با توان‌مندی‌های دانش‌آموزان، در بعضی دروس موجب دشواری‌های عمده‌ای برای آنها شده است. این درس‌ها عبارتند از: ارزش مکانی، ضرب، معرفی واحد مساحت، خواندن ساعت، مفهوم کسر، معرفی میلی‌متر و ضرب عدد دو رقمی در دو رقمی. والدین نیز بر این باورند که درک مفاهیم اندازه‌گیری طرح شده در این کتاب با سطح درک و فهم فرزندان آنها تناسب ندارد و آنان در غالب موارد به حفظ مطالب تدریس شده قناعت می‌کنند. حجم زیاد ریاضی و کمی تعداد ساعات تدریس آن در هفته نیز مورد تأیید والدین و معلمان، قرار دارد.

کتاب ریاضی پایهٔ چهارم - اگرچه محتوای این کتاب در مجموع مورد قبول معلمان است، اما در بعضی موارد نیز اشکالاتی دارد. برای مثال، درس‌های تبدیل واحدها، درک ضرب چندرقمی از راه طولانی، مفاهیم واحد اندازه‌گیری، جمع و تفریق کسرها، مفهوم خط از روی پاره‌خط، خاصیت‌های ضرب به شکل ردیف کردن و جای‌گزین کردن، ضرب دو رقمی در یک رقمی و نیز مساحت چند ضلعی‌ها و تساوی شکل‌های هندسی از این جمله‌اند.

والدین نیز از دشواری بعضی مطالب و حجم زیاد آن شکایت کرده‌اند. از نظر آنها مباحث کتاب ارتباط مشخصی با یکدیگر ندارد و تعدد مفاهیم و عدم ارتباط بعضی از آنها با زندگی روزمره، کار یادگیری این کتاب را برای فرزندان آنها دشوار کرده است. به علاوه، بعضی از تمرین‌ها نیز دشوار به نظر می‌رسند؛ مثلاً جمع و تفریق کسر، درک اشکال هندسی و محاسبات مربوط به آنها.

دانش‌آموزان نیز از ضرب چندرقمی، کسرها، مساحت چندضلعی‌ها، مفهوم واحدها و تبدیل آنها، اعداد اعشاری و محاسبات آنها و نیز بعضی از تمرین‌های دوره‌ای کتاب شکایت داشته‌اند. هر سه گروه از حجم زیاد مطالب شکایت داشته پیشنهاد می‌کردند که بعضی از دروس دشوار این کتاب به سال پنجم انتقال پیدا کند.

کتاب ریاضی پایه پنجم - کتاب پنجم با تنوع و گستردگی بیش از حد مطالب و تعداد زیاد مفاهیم، از جمله دشواری‌های این پایه است. این دشواری شامل درک تخمین، درک چگونگی تبدیل واحدها به یکدیگر و نیز عدم وضوح درس‌های معرفی کیلومتر و کیلومتر مربع، کیلوگرم و گرم و مساحت دایره است.

به علاوه، دروس مقایسه چند کسر، مقایسه اعداد مخلوط، نسبت و تناسب، مقایسه و تفریق اعداد مرکب، محاسبه درصد، تفریق اعداد اعشاری، ضرب اعداد اعشاری در عدد صحیح، رسم مثلث و اندازه‌گیری محیط دایره نیز از جمله درس‌های دشوار این کتاب هستند.

والدین نیز درس‌های محیط و مساحت دایره، ضرب و تقسیم کسرها، تبدیل واحدها به یکدیگر، قرینه مرکزی، تقارن محوری، محور مختصات، اعداد مرکب و ضرب اعشاری و چهار عمل اصلی در کسرها را برای دانش‌آموزان این پایه دشوار قلمداد کرده خواهان حذف یا ایجاد تغییراتی در محتوا هستند.

دانش‌آموزان با اشاره به دشواری کتاب و تنوع بسیار زیاد مطالب، درک مطالبی چون لیتر، سی‌سی و مترمکعب را دشوار قلمداد کرده موضوع‌های کیلومتر و کیلومتر مربع، محیط و مساحت دایره، نسبت و تناسب، مقایسه اعداد مخلوط، نقطه یابی روی محور مختصات و تقسیم عدد اعشار بر عدد اعشار را برای خود مشکل می‌دانند. دانش‌آموزان همچنین از حجم زیاد کتاب شکایت داشته‌اند.

۲. کتاب‌های علوم

از استخراج پاسخ‌های معلمان، والدین و دانش‌آموزان در مورد کتاب‌های علوم دوره ابتدایی مشخص شد که این کتاب‌ها، در مقایسه با بقیه، اشکالات کمتری دارند؛ اما بی‌اطلاعی والدین از عرضه دروس "فرآیند - مدار" موجب ناتوانی آنها در کمک به فرزندان خود شده است. جزییات بیش‌تر در مورد کتاب‌های هر پایه به شرح زیر است:

علوم پایه اول - از نظر معلمان، این کتاب مورد توجه و علاقه دانش‌آموزان قرار دارد و درس‌های آن با اشکال عمده‌ای روبه‌رو نیست. در عین حال، تصاویر نامناسب و عدم قابلیت اجرای آزمایش‌ها در کلاس، از جمله دشواری‌های کار آنها در تدریس این درس است.

از مصاحبه با والدین نیز مشخص شد که اجرای بعضی آزمایش‌ها در خانه و حتی مدرسه امکان‌پذیر نیست و باید برای این درس‌ها فکری کرد (دروسی مانند "نخ درست کنیم، دستگاه تصفیه آب" و غیره). به علاوه، از نظر آنها درس "آهن‌ربا" و "سنگ‌ها" به دلیل دشواری در درک مورد علاقه فرزندان آنها نیست.

علوم پایه دوم - به نظر معلمان، علوم پایه دوم از جمله کتاب‌های مورد علاقه دانش‌آموزان است و سؤال‌های زیادی را در کلاس موجب می‌شود. در عین حال، تدریس بعضی از دروس این کتاب

به دلیل حجم زیاد و دشواری مطالب با اشکالاتی روبه‌روست. برای مثال، درس‌های "گیاهان" و "آهن‌ربا"، طولانی و دشوار به نظر می‌رسند و این دشواری در درس آهن‌ربا بیش‌تر احساس می‌شود. درس‌هایی چون "کشش زمین" و "باد" نیز چندان قابل درک نیستند و لازمهٔ تفهیم آنها به دانش‌آموزان این است که آزمایش‌های طرح شده در کتاب عیناً به اجرا درآید و دانش‌آموزان در آن نقشی فعال داشته باشند. البته این کار نیز به دلیل تعداد زیاد دانش‌آموزان یا فقدان ابزارها و وسایل لازم، یا هر دو، در همهٔ کلاس‌ها امکان‌پذیر نیست.

والدین هم ضمن مشکل دانستن بعضی درس‌ها، مانند "کشش زمین" و "آهن‌ربا"، از طرح بعضی از سؤال‌های مربوط به بخش "آیا می‌دانید که" شکایت داشته‌اند آنها را برای پاسخ‌گویی توسط فرزندانشان دشوار قلمداد کرده‌اند.

علوم پایهٔ سوم - از نظر معلمان، کتاب علوم سوم به‌رغم در برداشتن موضوع‌های جالب بسیار، با دشواری‌هایی نیز روبه‌روست. برای مثال، درس "گیاهان چگونه زیاد می‌شوند و چه قدر عمر می‌کنند" بسیار پر حجم است و حفظ نام گیاهان و روش‌های تکثیر آنها برای دانش‌آموزان دشوار است. همچنین درس "دربارهٔ آب چه می‌دانیم" نیز دچار همین مشکل است و ضمن مفصل بودن، از یک سو فاقد تصاویری است که وضع فعلی آب آشامیدنی را نشان می‌دهد و از سوی دیگر، مسائل و مشکلات آب در جامعهٔ خودمان در آن مطرح نشده است. معلمان همچنین بر این باورند که درس‌های "چرا ماه به شکل‌های مختلف دیده می‌شود"، "مالش"، "صدا" و "چه چیزهایی کارها را آسان‌تر می‌کند" جزء درس‌های دشوار کتاب بوده دانش‌آموزان در یادگیری آنها دچار اشکال هستند.

والدین نیز درس‌های "هوا چگونه تغییر می‌کند"، "چرا ماه به شکل‌های مختلف دیده می‌شود" و "مالش یا اصطکاک" را جزء دروس دشوار قلمداد کرده‌اند. در عین حال، بخش مربوط به "پرسش‌ها" و نیز "آیا می‌دانید که:" را بسیار مناسب و محرک اعلام کرده‌اند. درس "چرا بدن ما به غذا احتیاج دارد" نیز مورد تأیید والدین بوده است.

علوم پایهٔ چهارم - از اظهار نظرهای معلمان دربارهٔ این کتاب می‌توان دریافت که حجم مطالب زیاد و نیازمند آزمایشگاه است. بعضی از درس‌های این کتاب نیز طولانی است و موجب خستگی دانش‌آموزان می‌شود. دروسی مانند "موجودات زنده" و "بدن انسان" از این جمله‌اند. به علاوه، بعضی از دروس مانند "انرژی و حرکت" به خصوص از صفحهٔ ۷۹ به بعد و نیز درس "آینه‌ها" و "جریان الکتریسته" از درس‌های دشوار این کتاب بوده از قدرت درک و فهم دانش‌آموزان بالاتر است. برای مثال، بخش "ماه‌یچه‌ها" و "غذا چگونه به قسمت‌های مختلف بدن می‌رسد" در درس "بدن انسان"، بخش "آب و هوا به چه چیزهایی بستگی دارد" در درس "آب و هوا" و بخش "انرژی سوخت" در درس "انرژی و حرکت".

به اعتقاد معلمان، یادگیری این مطالب بدون انجام آزمایش‌های عنوان شده در کتاب قابل درک نیست و دانش‌آموزان نمی‌توانند مفاهیم کتاب را به سادگی درک کنند.

والدین نیز به عنوان دیگر گروه مصاحبه شونده بر این اعتقاد بودند که در درس "آب و هوا"، نوع زندگی طرح شده دربارهٔ اسکیموها به گذشتهٔ آنها ارتباط دارد؛ در حالی که وضعیت زندگی آنها در شرایط فعلی به گونه‌ای دیگر است. به علاوه، از نظر آنها درس‌های "مواد چه شباهت‌هایی با هم دارند"، "الکتریسته" و نیز "بدن انسان" برای دانش‌آموزان دشوار است و درک و فهم این مطالب بدون انجام آزمایش با اشکال صورت می‌گیرد. بعضی از والدین دانش‌آموزان دختر، درس الکتریسته را از موضوع‌های مورد توجه پسرها به حساب آورده بر این باور بودند که دختران توجه زیادی به این درس و درس آینه‌ها ندارند. تعدادی از والدین نیز (کمتر از ۱) معتقد بودند که مطالب کتاب گاهی کهنه است و با واقعیات فعلی این موضوعات تطابق ندارد؛ مثلاً درس گنجینه‌های زمین و مطلب طرح شده در بخش "نفث" و "فلزات" به قدری مختصر و خلاصه است که هیچ‌گونه دانش خاصی به دانش‌آموزان نمی‌دهد و هیچ ذهنیتی دربارهٔ این مواد در آنها ایجاد نمی‌کند.

دانش‌آموزان نیز اظهار می‌کردند که به درس علوم - در مقایسه با سایر دروس - علاقهٔ زیادی دارند و از خواندن مطالب آن لذت می‌برند. در عین حال، بر این باور بودند که بعضی از مطالب کتاب از قدرت درک و فهم آنان فراتر است و در فهمیدن آنها با دشواری روبه‌رو هستند؛ از قبیل مطالب بخش ماهیچه‌ها، الکتریسته، گردش خون، توربین، پیستون، میل‌لنگ و آینه‌ها. به علاوه، حجم زیاد بعضی درس‌ها و نبود امکانات آزمایشگاهی موجب می‌شود که یادگیری این مطالب به صورت حفظی و طوطی‌وار انجام گیرد و درک عمیقی از آنها در ذهنشان ایجاد نشود. خلاصه این که به نظر نمی‌رسید در این دانش‌آموزان نگرشی مثبت نسبت به درس علوم ایجاد شده باشد. این نکته نشان‌دهندهٔ این واقعیت است که تا در تدریس یک درس به سه جنبهٔ دانش‌ها، نگرش‌ها و مهارت‌ها توجه یکسان و هم‌زمان نشود، یادگیری عمیق آن درس امکان‌پذیر نخواهد شد. به عبارت دیگر، تا معلم از روش تدریس مناسب این مطالب استفاده نکند و تا دانش‌آموز شخصاً درگیر آزمایش‌ها نشود و تا این موضوع‌ها به زندگی دانش‌آموز مرتبط نشود، توقع موفقیت کامل در تدریس این مطالب چندان منطقی به نظر نمی‌آید.

درس‌های "آب و هوا"، بخش زغال‌سنگ از درس "گنجینه‌های زمین"، درس "انرژی و حرکت"، درس "موجودات زنده" و درس "بدن انسان" از مطالب مورد علاقهٔ دانش‌آموزان بوده است و یادگیری مطالب آنها بدون اشکال انجام می‌گیرد.

علوم پایهٔ پنجم - از اظهار نظرهای معلمان دربارهٔ این کتاب‌ها می‌توان دریافت که میزان رضایت آنها از این کتاب، در مقایسه با بقیه، به مراتب کمتر است و موارد دارای نقص طرح شده به وسیلهٔ

آنان به مراتب بیش‌تر است. برای مثال، درس‌های "چه گروهی از جانوران ستون مهره ندارند"، "آغازیان چگونه طبقه‌بندی می‌شوند"، "مواد از چه تشکیل شده‌اند"، "وضع مولکول‌ها در جامدها، مایع‌ها و گازها"، "انقباض و انبساط اجسام"، "انقباض و انبساط در جامدها و مایع‌ها"، "مولکول‌ها از چه ساخته شده‌اند"، "جدا کردن مولکول‌ها به اتمهای تشکیل دهنده آنها"، "مولکول مواد ساده و مرکب"، "مولکول‌ها را چگونه نمایش می‌دهند"، "چه شکلی برای هواپیما مناسب است" و "هواپیما بسازیم" از دشواری بیش‌تری برخوردار است.

والدین نیز ضمن دشوار اعلام کردن این کتاب برای دانش‌آموزان و صرف‌نظر از موارد بالا، مطالب مربوط به "فشار هوا"، "اندازه فشار هوا"، "باد چگونه تولید می‌شود" و "پیش‌بینی وضع هوا از روی ابرها و از روی حرکت توده‌های هوا" و بحث‌های مربوط به "منظومه شمسی"، "نزدیک‌ترین همسایگان خورشید"، "پرواز در هوا" و "چگونه هواپیما در هوا بالا می‌رود" را از جمله درس‌های مشکل این کتاب به حساب آورده‌اند.

از نظر این والدین، بحث‌های مربوط به اول کتاب مانند "طبقه‌بندی"، "آغازیان"، "مولکول‌ها و اتم‌ها" از جمله دروسی هستند که مورد علاقه فرزندان آنها نیست.

دانش‌آموزان سال پنجم نیز این کتاب را بسیار دشوار اعلام کرده درس‌های "ساختن مولکول‌ها"، "اندازه فشار هوا" و "پیش‌بینی وضع هوا از روی تغییرات فشار هوا" را غیرقابل درک اعلام کرده‌اند. به همین جهت، لازم است یک تجدیدنظر کلی در مورد درس‌های دشوار به عمل آید؛ درس‌هایی چون "جانوران فاقد ستون مهره"، "آغازیان و طبقه‌بندی آنها"، "مواد از چه تشکیل شده‌اند"، "وضع مولکول‌ها در مایع و گازها" و بسیاری از مطالبی که توسط والدین و معلمان نیز دشوار عنوان شده است. درس‌هایی مانند "مهره‌دارانی که به بچه‌های خود شیر می‌دهند"، "مهره‌دارانی که پَر دارند و پرواز می‌کنند"، "مهره‌دارانی که روی زمین می‌خزند" و "چه نیروهایی بر هواپیما اثر می‌کنند" از جمله درس‌های مورد علاقه دانش‌آموزان بوده است.

در مجموع به نظر می‌رسد که کتاب حاضر دارای مطالب دشوار و غیرقابل درک بسیاری است که باید مورد توجه و بررسی جدی قرار گیرد تا دلایل دشواری و غیرقابل درک بودن آن مشخص شود.

۳. کتاب‌های فارسی

پس از استخراج پاسخ‌های معلمان و والدین درباره کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی مشخص شد که نظر این دو گروه درباره کتاب‌های فارسی این دوره، منفی نیست و در اغلب موارد، وضعیت این کتاب‌ها "خوب" یا "متوسط" اعلام شده است. اما با ورود به جزئیات و با توجه به مصاحبه‌های به عمل آمده معلوم شد در مواردی نیز ایراد و اشکال وجود دارد که نیازمند اصلاح و بازنگری است. جزئیات بیش‌تر درباره این کتاب‌ها به شرح زیر است:

فارسی پایهٔ اول - از بررسی نظرات معلمان در مورد کتاب فارسی اول معلوم گردید که دانش‌آموزان این پایه در یادگیری دروس دارای "حروف چند شکلی" با دشواری روبه‌رو هستند و علاقهٔ چندانی به یادگیری آنها نشان نمی‌دهند. درس‌های "سیب"، "شب‌بو ..."، "مزرعهٔ گندم" و "باغ انار" از این جمله‌اند. به علاوه، درس "خواهر و برادر" نیز به دلیل حالت استثنایی آن برای دانش‌آموزان دشوار است و درس "تشدید" برای آنها چندان قابل درک نیست.

درس‌های "عیدقربان" و "انقلاب اسلامی" نیز درس‌های مشکلی به نظر می‌رسند. درس "مزرعهٔ گندم" مورد علاقهٔ کودکان تهرانی نیست، زیرا آن را به زندگی شهری خود مربوط نمی‌بینند. اما به درس "نوروز" و شعرهای کتاب علاقه‌مندند.

والدین ضمن طرح موارد بالا - مگر تشدید - بر این باورند که به دلیل کهنگی بعضی مطالب و مرتبط نبودن آنها با زندگی شهرنشینی، فرزندانشان علاقهٔ چندانی به این دروس نشان نمی‌دهند و تنها به صرف انجام وظیفه آنها را مطالعه می‌کنند. دروسی مانند "مزرعهٔ گندم"، "همکاری" و "برنج" از این جمله‌اند. آنها همچنین درک مطالب بعضی از لوحه‌ها را نیز برای فرزندانشان دشوار اعلام می‌کردند و بر این باور بودند که کودکان معنی این تصاویر را دریافت نمی‌کنند.

فارسی پایهٔ دوم - از بررسی نظرات معلمان در مورد کتاب فارسی دوم دبستان می‌توان دریافت که دانش‌آموزان این پایه در یادگیری بعضی از درس‌ها مانند "چراغ راهنمایی"، "مرغابی‌ها و لاک‌پشت"، "روز جمهوری اسلامی" و درس "عید مبعث" به دلیل طولانی بودن متن و وجود لغات عربی در آنها با دشواری روبه‌رو هستند.

این دانش‌آموزان به دلیل عدم ارتباط مطالب بعضی از درس‌ها با زندگی روزمره، علاقهٔ زیادی به آنها نشان نمی‌دهند. درس‌های "کوکب خانم"، "صحرانورد"، "پرواز"، "حسنک کجایی"، "توزاد قشنگ" از این جمله‌اند. از نظر معلمان، اکثر مطالب این کتاب مربوط به زندگی روستایی - و آن هم روستاهای گذشته - است و جذابیتی برای دانش‌آموزان تهرانی ندارد.

والدین نیز ضمن طرح بعضی از موارد بالا و اذعان به دشواری درس‌هایی مانند "روز جمهوری اسلامی"، "عید مبعث"، "داستان ابریشم"، "برگ ریزان" و "چراغ راهنمایی" از کهنگی و غیرمرتبط بودن مطالب با زندگی فرزندان خود گلایه داشته‌اند. از نظر والدین، درس‌های "برگ ریزان"، "نامه‌ای از یک کودک فلسطینی"، "راه پیروزی" و "فصل‌ها" مورد علاقهٔ فرزندان نیست. به عکس، درس‌های مورد علاقهٔ آنها در این کتاب عبارتند از: روباه و زاغ، روباه و خروس، چوپان دروغگو، داستان ابریشم و عید نوروز.

فارسی پایهٔ سوم - از اظهار نظرهای معلمان چنین بر می‌آید که دشوارترین درس این مجموعه، درس "ترا سپاس" می‌باشد که دربارهٔ معلم است. پس از آن، درس "اصحاب فیل" و "داستان پرواز" قرار دارد که صرف نظر از دشوار بودن، طولانی نیز می‌باشد. دو درس "شهر ما، خانه ما" و

"جشن عبادت" نیز به دلیل طولانی بودن از جمله درس‌هایی هستند که چندان مورد علاقه دانش‌آموزان نیست. به علاوه، دروس "مشکلی که آسان بود"، "تابستانی که گذشت"، "یک تصمیم" و "پسر هوشیار"، مطالب مهم و قابل طرحی ندارند و می‌توانند حذف شوند.

والدین نیز ضمن تأیید دشواری و بیهودگی بعضی از دروس طرح شده در بالا، از مطالب نامناسب و غیر قابل انطباق با شرایط جدید زندگی این کتاب گلایه داشته‌اند آن را کتاب مناسبی برای پاسخ‌گویی به نیازهای کودکان این سن به حساب نیاورده‌اند. از نظر آنان، جای مطالبی درباره بهداشت و نیز خلاصه داستان‌هایی از آثار شاعران و ادیبان کشور در این کتاب خالی است و گاه مطلب در سال‌های قبل تکرار شده است. برای مثال، دروس "عید نوروز"، "داستان پرواز" و نیز "داستان روباه و خروس"، هر یک به شکلی در کتاب‌های پایهٔ اول یا دوم آمده است.

از نظر معلمان، نکات دستوری آمده در این کتاب، سنگین و گاه از توان دانش‌آموزان فراتر است. برای مثال، مطالب آمده در بخش "به این نکته توجه کنید" (مربوط به صفحات ۹۶، ۱۳۰ و ۲۰۶) چندان قابل درک نیست و برای دانش‌آموزان دشوار به نظر می‌رسد. به علاوه، تصاویر نیز به صورت غیرفعال ارائه شده و کیفیت لازم را ندارد. با این حال، سؤال‌ها و تکالیف آمده در پایان هر کتاب، بسیار خوب و مناسب طراحی شده و از نوعی است که تفکر و حتی خلاقیت دانش‌آموزان را برمی‌انگیزد. بعضی معلمان بر این اعتقاد بودند که برخی شعرهای کتاب فارسی سوم از توان ذهنی دانش‌آموزان فراتر است.

فارسی پایهٔ چهارم - از بررسی نظرات معلمان این نکته بر می‌آید که بعضی از درس‌های این کتاب مانند "بهترین ارمغان"، "گران‌فروشی ممنوع" و "غذای مسلمان‌ها را انبار نکنید"، مورد علاقه و توجه دانش‌آموزان نیست. به علاوه، درس‌های "نفت"، "راه آهن" و "جهاد" نیز تکراری است یا جای آنها در این کتاب نیست. درس "گنج و رنج" نیز به قدر کافی روشن نیست و درس "کوچ پرستوها" حجم زیادی دارد. این معلمان بر این باورند که جای شعرهای تازه، پیام‌های بهداشتی و بعضی از مطالب مربوط به قرن حاضر در کتاب خالی است.

والدین نیز ضمن تأیید نکات بالا بر این مطلب تأکید داشتند که دروسی چون "اختراع تلفن" و "راه آهن" دارای اطلاعات روزآمد نیست و شاید لازم باشد دربارهٔ وضع فعلی تلفن و راه آهن در دنیا نیز مطالبی به آنها اضافه شود. موضوع درس "بهترین درسی که آموختم" خیلی جالب نیست و مطالب آن قبلاً در درس "چشم‌بینا و گوش‌شنوا داشته باشیم" آمده است. مطالب درس "جهاد سازندگی" نیز بیش‌تر به سال‌های اول انقلاب مربوط است و باید مطالب آن با شرایط روز و تلاش‌های جدید این وزارتخانه انطباق پیدا کند. به طور خلاصه، نظر والدین این بود که کتاب پرحجم و مطالب آن اغلب کهنه است و انگیزهٔ زیادی در دانش‌آموزان ایجاد نمی‌کند.

از مصاحبه با دانش‌آموزان کلاس چهارم نیز مشخص شد که آنها به این کتاب علاقهٔ چندانی

ندارند و موضوع‌های آن را مناسب شرایط روز نمی‌بینند. به گمان آنها، به‌جز شعرها و چند داستان مانند "کوچ پرستوها"، "نوجوان بسیجی"، "اختراع تلفن"، "زکریای رازی" و "بهترین ارمغان"، بقیه مطالب برای آنها نامفهوم و با دنیای ذهنی آنها بیگانه است. حجم کتاب از نظر این دانش‌آموزان زیاد است و نکات دستوری طرح شده در آن گاهی دشوار به نظر می‌رسند. برای مثال، نکات آمده در صفحه ۶۲، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۴۹ و نیز تمرین‌های صفحات ۱۶۸ و ۱۶۹ از این نوع هستند.

به طور کلی، از جمع‌بندی نظرات این سه گروه می‌توان به این نتیجه رسید که حجم کتاب، زیاد و مطالب طرح شده در آن اغلب کهنه است. افزون بر این، دروس طرح شده به نوعی است که علاقه دانش‌آموزان را بر نمی‌انگیزد و گاه مطالب آن فراتر از توان ذهنی دانش‌آموزان است. بعضی از دانش‌آموزان پسر نیز از دشوار بودن اشعار و غیرقابل درک بودن آنها صحبت کرده‌اند. البته اگرچه تعداد این دانش‌آموزان تنها ۱ کُل دانش‌آموزان مصاحبه شده را تشکیل می‌دهد، اما اظهار نظر آنها با پژوهش انجام شده دربارهٔ شعرهای پایه سوم، چهارم و پنجم (۱۰) منطبق است. به استناد این تحقیق، تنها ۵ درصد اشعار فارسی سال چهارم با توان ذهنی دانش‌آموزان شهر تهران مناسبت دارد و بقیه اشعار (۹۵ درصد) فراتر از توان ذهنی آنها است. اشعار دشوار از نظر این دانش‌آموزان عبارت بودند از: "دو کاج"، "چند سخن از سعدی"، "باران" و "حاصل جمع قطره‌ها".

فارسی پایه پنجم - از بررسی نظرات معلمان دربارهٔ این کتاب می‌توان دریافت که به‌رغم سادگی آن نسبت به کتاب چهارم، دشواری‌هایی نیز دارد که با تغییر و اصلاح آنها می‌توان کتاب به مراتب بهتری در اختیار دانش‌آموزان قرار داد. برای مثال، وضوح درس "کتاب‌های مرجع" نسبت به درس‌های دیگر به مراتب کمتر است. همچنین، درس‌های "سرگذشت یک معلم"، "درسی از نهج البلاغه"، "نمایش"، "مقررات عبور و مرور"، "نامه‌نویسی"، "جابر بن حیان" و "طوفان نوح" نسبت به سایر دروس دشوارتر است. بعضی معلمان بر این باور بودند که درس‌های "کتاب‌های مرجع" و "طوفان نوح"، در مقایسه با سایر درس‌ها، کمتر مورد علاقه دانش‌آموزان است. به علاوه، دستور زبان، به‌خصوص در موارد "لازم و متعدی"، "مفعول"، "قید"، "مضاف و مضاف‌الیه" و بحث "صفت و موصوف"، برای عده‌ای از دانش‌آموزان قابل درک نیست.

والدین نیز در جریان مصاحبه‌ها اعلام می‌کردند که درس‌های: "خود را بیازماید"، "ادیسون"، "ایمان" و "به ورزش تن خود به نیرو کنیم" برای فرزندانشان دشوار است. آنها همچنین از شباهت زیاد مطالب کتاب با درس دینی و تکرار مطالب در سه کتاب تاریخ، فارسی و دینی شکایت داشتند و از جای خالی ادبیات کودکان، داستان‌های زیبا و نشاط‌آور و نیز مطالب علمی و بهداشتی در این کتاب صحبت می‌کردند. از نظر والدین، کتاب مورد بحث از نظم منطقی

برخوردار نیست و از ساده به مشکل تنظیم نشده است.

دانش‌آموزان نیز از دشواری بعضی درس‌ها مانند "کتاب‌های مرجع"، "جابرین حیان"، "ادیسون"، "طوفان نوح" و "نامه‌نویسی" اظهار نارضایتی کرده بسیاری از نکات دستوری طرح شده در کتاب را غیرقابل درک اعلام می‌کردند؛ مثلاً بحث لازم و متعدی، مضاف و مضاف‌الیه و صفت و موصوف.

این دانش‌آموزان اکثر موضوع‌های کتاب را مورد علاقه خود ندانسته آنها را مطالبی مربوط به گذشته‌های دور و غیرقابل درک برای شرایط فعلی اعلام می‌کردند. به علاوه، معتقد بودند که جای مطالب علمی، اجتماعی، ادبی و نیز مطالب شاد و سرشار از زندگی در این کتاب خالی است. در مجموع، هر سه گروه، از کهنگی مطالب، دشواری بعضی درس‌ها و طرح نکات دستوری دشوار شکایت داشتند و بر این باور بودند که کتاب حاضر نیازمند تغییرات کلی و همه‌جانبه است تا به صورت یک کتاب مناسب و مورد علاقه دانش‌آموزان این سن درآید.

۴. کتاب‌های تعلیمات اجتماعی

کتاب‌های تعلیمات اجتماعی به دلیل نقشی که در تربیت اجتماعی کودکان و نوجوانان دارند، از اهمیتی خاص برخوردارند. کتاب‌های اجتماعی که در بسیاری از کشورها به عنوان "مطالعات اجتماعی" شهرت دارد، فرصت مناسبی است برای آشنا کردن کودکان و نوجوانان با مهارت‌های زندگی و تبدیل کردن آنها به شهروندانی توانمند جهت زندگی در جامعه مستغیر و غیرقابل پیش‌بینی زمان خود. البته به نظر می‌رسد که به این کتاب‌ها نیز اشکالاتی وارد است که در صورت رفع آنها می‌توان کتاب‌های به مراتب بهتری برای کودکان و نوجوانان آماده کرد. عمده‌ترین اشکالات طرح شده توسط معلمان، والدین و دانش‌آموزان به شرح زیر است:

تعلیمات اجتماعی پایه سوم - این کتاب یکی از کتاب‌های مورد سؤال معلمان این پایه و حتی پایه‌های بعدی این درس است؛ زیرا از یک سو به دلیل نوع موضوع مطرح شده در آن (سفر از کازرون به نیشابور با اتوبوس و عبور سریع از مکان‌های بسیار زیاد)، فاقد عمق لازم برای ایجاد یادگیری و درک مطالب مطرح شده است (مثلاً شهر اصفهان) و از سوی دیگر، به خاطر فقدان ارتباط با موضوع‌های تعلیمات اجتماعی سال‌های بعد (چهارم و پنجم) آنها را دچار مشکل می‌کند. به عبارت دیگر، برای معلمان مشخص نیست که آیا موضوع‌های مربوط به درس تعلیمات اجتماعی، مطالبی است که در کتاب پایه سوم مطرح شده یا آنچه در پایه چهارم و پنجم آمده است!

صرف‌نظر از این مسأله کلی، بعضی درس‌های این کتاب، بسیار طولانی است و موجب خستگی دانش‌آموزان می‌شود (مثلاً در راه مشهد) و بعضی از آنها به قدری خلاصه شده و مختصر است که جایی برای تعمق و یادگیری باقی نمی‌گذارد (درس اصفهان، اطاعت از قانون و

چادر نشین‌ها). بعضی از بحث‌ها نیز موضوعاتی حاشیه‌ای است و هیچ‌گونه توجه و علاقه‌ای را در دانش‌آموزان ایجاد نمی‌کند (درس‌هایی مانند گم‌شدن مریم، یک توقف کوتاه و کارگاه صنعتی). به طور کلی، مجموعه مطالبی که تحت عنوان سفر یک خانواده از کازرون به نیشابور طرح شده است، چندان به مسائل تعلیمات اجتماعی ارتباط ندارد و پیشنهاد مشخص بعضی از معلمان این است که سازمان تألیف کتب درسی با ارائه تعریف مشخص از «تعلیمات اجتماعی» و موضوع‌های قابل طرح در سه پایه سوم، چهارم و پنجم در مورد این کتاب به یک تغییر عمده دست بزنند.

از نظر والدین نیز کتاب حاضر و موضوع‌های طرح شده در آن با این درس مرتبط نیست و لزوم تجدیدنظر و انطباق موضوعات این کتاب با مضامین طرح شده در کتاب‌های پایه چهارم و پنجم کاملاً احساس می‌شود. به علاوه، طراحی داستان‌ها به دلیل مسیر طولانی سفر و نوع وسیله‌ای که خانواده هاشمی با آن به مسافرت پرداخته‌اند، بسیار سطحی است و صرفاً جنبه اطلاعاتی دارد. همچنین بعضی از مضامین طرح شده در کتاب، جنبه کلیشه‌ای دارد و هیچ‌گونه جاذبه‌ای در شاگردان ایجاد نمی‌کند. برای مثال، مطالبی چون «نامناسب بودن شهر تهران برای زندگی»، «خوب بودن زندگی در دامن طبیعت»، «مهربان بودن همسایه‌ها» و مواردی از این نوع که هیچ پیام خاصی نیز برای دانش‌آموزان نمی‌تواند داشته باشد.

به طور خلاصه، به نظر عده‌ای از معلمان، بزرگ‌ترین اشکال کتاب این است که بدون برنامه‌ریزی و توجه به ملاحظات لازم در طراحی یک کتاب، مطالب آن به صورت داستان به رشته تحریر درآمده و به عنوان کتاب درسی در زمره سایر کتاب‌های درسی دوره ابتدایی قرار گرفته است!

تعلیمات اجتماعی پایه چهارم - از نظر معلمان، کتاب تعلیمات اجتماعی پر حجم است و اکثر مطالب طرح شده در آن به صورت حفظی قابل یادگیری است و هیچ‌گونه تفکر یا تلاشی را طلب نمی‌کند. به علاوه، در بخش جغرافیا مقایسه سه منطقه آب و هوایی و جزئیات آن برای دانش‌آموزان بسیار دشوار است و حفظ کردن این اطلاعات جزئی، انرژی زیادی را از آنها می‌گیرد. بخش رودها، معادن و محصولات نیز مشکل است.

در مورد درس تاریخ هم نظر معلمان این است که مطالب طرح شده در این کتاب اغلب با مطالب فارسی و دینی مشابه است. به علاوه، تفکیک درس تاریخ و جغرافیا از یکدیگر مانع درک کامل مطلب می‌شود. در بخش مدنی نیز دو قسمت روستایی و ایلی مورد علاقه دانش‌آموزان نیست و توجه آنها را به خود جلب نمی‌کند.

والدین نیز این کتاب را بسیار دشوار قلمداد کرده‌اند. آنها از یک سو از حجم زیاد مطالب و وقت کم کلاس و از سوی دیگر، از کهنگی مطالب و نامربوط بودن آنها شکایت داشتند. به علاوه، بعضی از والدین نسبت به درس «زندگی خانوادگی» به علت سوگیری آن نسبت به زنان اعتراض

داشته به طور کلی، مطالب آن را با شرایط اجتماعی - اقتصادی زمان حاضر نامربوط قلمداد کرده‌اند.

از نظر والدین، درس‌های «زندگی روستایی و ایلی» مورد علاقه شاگردان نیست و درس «بازرگانی و راه‌ها» نیز توجه کودکان را به خود جلب نمی‌کند.

دانش‌آموزان نیز از حجم زیاد کتاب و خسته کننده بودن درس‌ها شکایت کرده‌اند. به نظر آنها کلمات به کار رفته در این کتاب بسیار دشوار است. درس‌های «مناطق آب و هوایی» و مطالب مربوط به بخش «روستایی و ایلی» از جمله مباحث دشوار این کتاب است.

در مجموع، به نظر می‌رسد دشواری مطالب کتاب و حجم زیاد آن مورد تأیید هر سه گروه است. به طور کلی مطالب طرح شده در کتاب تعلیمات اجتماعی، ضمن مرتبط نبودن با شرایط حاضر کشور و جهان، بیش‌تر جنبهٔ حفظی دارد و به همین دلیل به یک نگرش اجتماعی تبدیل نمی‌شود؛ زیرا مطالب عنوان شده طوری است که به درگیری دانش‌آموزان با مفاهیم و موضوعات منجر نمی‌شود و آنها را شهروندانی مسؤولیت‌پذیر و متفکر بار نمی‌آورد.

تعلیمات اجتماعی پایهٔ پنجم - از اظهار نظرهای معلمان می‌توان دریافت که کتاب حاضر یکی از کتاب‌های دشوار این دوره بوده و بسیاری از مطالب عنوان شده در آن از سطح درک و فهم دانش‌آموزان بالاتر است. به علاوه، مطالب طرح شده در هر سه بخش کتاب، بیش‌تر جنبهٔ حفظی دارد و به دلیل گستردگی مفاهیم ارائه شده به سرعت فراموش می‌شود. اغلب نقشه‌ها نیز با تغییرات ایجاد شده در جهان، هماهنگ نیست و گاه بین متن و نقشه هیچ‌گونه هم‌خوانی دیده نمی‌شود.

به اعتقاد این معلمان، درس‌های یادآوری، ارمنستان و آسیا نسبت به سایر درس‌ها از وضوح کمتری برخوردار است. به علاوه، درس‌های جمعیت در ناحیهٔ گرم و خشک، استان‌های ناحیهٔ گرم و خشک، ترکمنستان، جمهوری آذربایجان، ارمنستان، ترکیه، عراق، پاکستان، افغانستان، آسیا، اروپا، آفریقا و مدار نصف‌النهار، نسبت به سایر دروس از دشواری بیش‌تری برخوردارند و درس‌های استان‌ها، جمعیت ایران، استان‌های ناحیهٔ کوهستانی، استان‌های گرم و خشک، ترکیه و عراق کمتر مورد علاقهٔ دانش‌آموزان قرار دارند.

از نظر همین معلمان، درس‌های وضع عربستان قبل از ظهور اسلام، تشکیل دولت‌های مستقل اسلامی در ایران، حکومت اقوام ترک، خوارزمشاهیان و حملهٔ مغول، سلسلهٔ صفویه، حکومت فتحعلیشاه، قیام‌های مردم در زمان قاجار و دیکتاتوری رضاخان از وضوح کمتری، نسبت به سایر دروس، برخوردار است.

همین‌طور، درس‌های تشکیل دولت‌های مستقل اسلامی در ایران، حکومت اقوام ترک، خوارزمشاهیان و حملهٔ مغول، سلسلهٔ صفوی، حکومت فتحعلیشاه، محمد علی‌شاه و حکومت محمدرضا پهلوی، نسبت به سایر دروس، دشوارتر است.

و سرانجام این‌که درس‌های طرح شده در بالا و نیز حکومت صفویه به میزان کمتری مورد علاقه دانش‌آموزان قرار دارد.

از اظهارنظرهای معلمان دربارهٔ بخش مدنی می‌توان دریافت که بین ۲۰ تا ۲۲ درصد افراد نمونه بر این باورند که درس‌های جمهوری اسلامی، قانون اساسی، وظایف دولت در جامعه اسلامی و رفتار مردم در جامعه اسلامی نسبت به سایر دروس از وضوح کمتری برخوردارند. به علاوه، بین ۲۰ تا ۲۶ درصد افراد نمونه معتقدند که درس‌های قانون اساسی، وظایف دولت در جامعه اسلامی، رفتار مردم در جامعه اسلامی و شورا و ایثار، نسبت به سایر دروس از دشواری بیش‌تری برخوردار است. سرانجام این‌که بین ۲۰ تا ۲۸ درصد افراد نمونه اعتقاد دارند که درس‌های قانون اساسی، رهبری و وظایف دولت در جامعه اسلامی، نسبت به سایر دروس به میزان کمتری مورد علاقه دانش‌آموزان است.

والدین نیز ضمن تأیید بسیاری از موارد بالا، بر حجم زیاد این کتاب و حفظی بودن آن تأکید داشته و بخش اول یا جغرافی را برای فرزندان خود بسیار دشوار یافته‌اند. آنها علاوه بر تصاویر نادرست، به نقشه‌های نامناسب، تعدد مفاهیم و گریزان بودن مطالب اشاره داشته و یادگرفتن این کتاب را برای دانش‌آموزان این پایه سخت و سنگین توصیف کرده‌اند. از نظر والدین، کتاب تعلیمات اجتماعی از جمله کتاب‌هایی است که نیازمند بازنگری کلی و همه‌جانبه است. عده‌ای از آنها بر ادغام این سه بخش در یک محتوا به نام (مطالعات اجتماعی) اصرار داشتند و جدا کردن تاریخ از جغرافیا را کاری کاملاً مصنوعی و نادرست توصیف می‌کردند.

دانش‌آموزان نیز با طرح دشواری‌های خود در یادگیری اسامی رودها، کوه‌ها و انواع آب و هواها و محصولات و نیز تکراری بودن مطالب تاریخ در فارسی و دینی، خواستار تغییرات اساسی در این کتاب بودند. تدریس شفاهی این مطالب، همراه با دشواری‌ها و نادرستی‌های کتاب، متن حاضر را به صورت یکی از درس‌های بی‌فایده ولی اجباری برای این دانش‌آموزان تبدیل کرده است. درس‌های آخر بخش تاریخ، سنگین و خارج از قدرت درک و فهم دانش‌آموزان ذکر شده است. این درس‌ها دشوار است و طرز نگارش کتاب با توان ذهنی این دانش‌آموزان همخوانی ندارد. درس قانون اساسی به وسیلهٔ دانش‌آموزان مورد مصاحبه، دشوار ذکر شده است. در مجموع، کتاب حاضر نیازمند تجدیدنظر است و ادغام سه بخش آن در یک مجموعه و یکپارچه کردن مطالب ضروری به نظر می‌رسد.

۵. کتاب‌های دینی

کتاب‌های دینی به دلیل اهمیت و جایگاه آنها در نظام آموزشی کشور از اهمیت و اولویت خاصی برخوردارند. با این وصف، میزان تأثیرگذاری این کتاب‌ها بر کودکان و مناسبت آنها با شرایط سنی، جنسی و ذهنی کودکان مورد تردید است (۱۱) و به نظر می‌رسد که به پژوهش‌های

بیش‌تری نیاز است تا متون مناسب کودکان در این مورد فراهم شود. بعضی مسائل و مشکلات طرح شده توسط والدین، معلمان و دانش‌آموزان به این شرح است:

تعلیمات دینی پایهٔ دوم - در نظر بررسی از معلمان دربارهٔ محتوای این کتاب مشخص شد که کمترین «وضوح» به درس دوم و بیش‌ترین دشواری به ترتیب به درس‌های هفتم، شانزدهم و بیست‌وسوم مربوط است. همین‌طور، کمترین میزان علاقهٔ دانش‌آموزان نسبت به درس‌های ششم و شانزدهم ابراز شده است. در واقع، درس شانزدهم تنها درسی است که هم بیش‌ترین دشواری را دربرداشته و هم کمترین علاقهٔ دانش‌آموزان را به خود جلب کرده است. با نگاهی به مطالب این درس (شانزدهم) به سادگی می‌توان دریافت که برخلاف درس‌های قبل که در قالب داستان و با رعایت نکات عاطفی و احساسی طراحی گردیده، این درس به شکلی کاملاً خشک و بدون استفاده از دو نکتهٔ فوق بیان شده است.

والدین نیز بر این باورند که درس‌های «روز قیامت»، «دین»، «زننده شدن پس از مرگ» و «امامت» از جمله دروس دشوار این کتاب است. به نظر آنها، بیش‌تر درس‌ها بالحن خطایی و پند و اندرز و به صورت مستقیم نوشته شده است؛ حال آن‌که بچه‌ها در این سن به قصه‌گویی و خواندن شعر گرایش دارند. با این وصف، به نظر می‌رسد که از بیست‌وهشت درس کتاب دینی دوم، تنها هفت درس به صورت قصه و سه درس به صورت شعر نوشته شده است.

از نظر معلمان، حتی در درس‌هایی که به صورت قصه نوشته شده است مشکل عدم جذابیت وجود دارد؛ زیرا اغلب آنها بسیار مختصر و کوتاه بوده و گنجاندن قصه‌ای متناسب با ذوق و سطح درک دانش‌آموزان در آن بسیار دشوار است. همچنین بیش‌تر درس‌ها به گونه‌ای طرح شده‌اند که دانش‌آموزان در برابر آنها حالت انفعالی دارند و هیچ‌گونه درگیری با متن پیدا نمی‌کنند. اغلب درس‌ها صرفاً به دنبال ارائهٔ توصیه‌های اخلاقی و دینی به دانش‌آموزان است و در بخش پرسش‌ها نیز هیچ فعالیت عملی مناسبی برای رسیدن به اهداف کتاب پیش‌بینی نشده است.

از نظر والدین، مطالب پایانی کتاب بسیار سنگین و در عین حال دارای مفاهیم مجرد است و لزوم گنجاندن درس‌های ساده‌تر و ملموس‌تر در این قسمت کاملاً احساس می‌شود. برای مثال، دروس «مسلمان کیست» و «دین چیست» از جمله درس‌های سنگین این کتاب است و با گنجاندن مباحثی چون «آداب غذا خوردن در اسلام» یا «وظایف دانش‌آموزان نسبت به معلم خود» می‌توان از این مشکل جلوگیری کرد.

معلمان نیز ضمن اشاره به همین دشواری (سنگینی مطالب)، معتقد بودند درس‌هایی که در آنها داستان‌های جالب و آموزنده‌ای دربارهٔ کودک وجود داشته باشد و او را به طور غیرمستقیم با نکات اخلاقی و اجتماعی آشنا کند، به مراتب تأثیرگذارتر خواهد بود. درس‌هایی مانند «تشکر از خدا» و «داستان دهکدهٔ تقی‌آباد» از این جمله‌اند. از نظر آنها اگر داستان‌ها به نوعی به زندگی

روزمرة کودکان مربوط شود و همراه با لغزش‌هایی باشد که آنها در این سنین انجام می‌دهند و سپس راهنمایی‌های لازم را در این باره به دنبال داشته باشد، جذابیت داستان‌ها به مراتب بیش‌تر خواهد شد (مثل کودک نیکوکار). خلاصه این‌که، مطالب باید طوری عرضه شوند که جنبهٔ حفظی نداشته باشند و کودک را به کنجکاوی و تجزیه و تحلیل مطالب تشویق کنند.

تعلیمات دینی پایهٔ سوم - از تجزیه و تحلیل نظرات آموزگاران (زن و مرد) درس دینی در پایهٔ سوم چنین برمی‌آید که مهم‌ترین میزان وضوح به درس‌های «بازگشت کارهای ما»، «من و کوه» و «باغ قرآن» مربوط است. بیش‌ترین میزان دشواری نیز به ترتیب به درس‌های «قرآن، پیام خدا»، «محمد امین» و «گفتگو با خدا» نسبت داده شده است. از نظر معلمان این پایه، دانش‌آموزان کمترین علاقه را نسبت به درس «من و کوه» نشان داده‌اند. به این ترتیب، دروسی که هم کمترین وضوح و هم بیش‌ترین دشواری را از دیدگاه آموزگاران داشته‌اند عبارتند از: قرآن، پیام خدا، محمد امین و من و کوه.

به علاوه درس‌های ششم، یازدهم، دوازدهم، سیزدهم، پانزدهم، شانزدهم، هفدهم و هیجدهم نیز جزء درس‌های بسیار دشوار قلمداد شده‌اند.

در مجموع، از اظهار نظرهای معلمان مشخص می‌شود که کتاب دینی سوم نیازمند بازنگری کامل است تا بتواند به صورت یک کتاب مناسب این پایه درآید.

از نظر والدین نیز کتاب تعلیمات دینی پایهٔ سوم اشکالات زیادی دارد و لزوم بازنگری در آن کاملاً محسوس است. برای مثال، بعضی از دروس این کتاب تکراری و خسته‌کننده‌اند و در کتاب‌های دیگر به نوعی متفاوت مطرح شده‌اند؛ مانند درس «نوزاد قشنگ» و «خدای دانا و توانا». بعضی از درس‌ها هم هیچ نکتهٔ مهمی برای گفتن ندارند و علاقه‌ای را در دانش‌آموزان بر نمی‌انگیزند؛ مانند درس «من و کوه»، «سلام، یک ادب اسلامی»، «باغ قرآن»، «معلم و راهنما» و «کمک به دیگران». همچنین بعضی از جابه‌جایی‌ها لازم به نظر می‌رسند؛ برای مثال، با توجه به این‌که دانش‌آموزان دختر این پایه جشن تکلیف را در پیش دارند، بهتر است درس «نماز بخوانیم» در اوایل کتاب بیاید تا دختران را با خواندن نماز آشنا کند.

در مجموع، والدین و معلمان در این مورد که بیش‌تر درس‌های این کتاب مورد علاقهٔ دانش‌آموزان نیست و با سطح درک و فهم آنها مناسبت ندارد، توافق نظر دارند و ضرورت تغییر در کتاب را تأیید می‌کنند.

تعلیمات دینی پایهٔ چهارم - از نظر بررسی به عمل آمده از معلمان مشخص شد که از میان درس‌های این کتاب، کمترین وضوح به ترتیب به درس‌های هفتم، دوازدهم و هیجدهم مربوط است و بیش‌ترین دشواری نیز به ترتیب به درس‌های چهارم، چهاردهم و پانزدهم اختصاص دارد. کمترین میزان علاقه نیز نسبت به درس‌های سوم، چهارم و پنجم ابراز شده است. با در نظر گرفتن

هر سه نکتهٔ بالا، می‌توان دریافت که درس‌های سوم، چهارم و پنجم از هر نظر ضعیف است و تغییراتی را می‌طلبد. درس‌های دیگری مانند «چیزهای نجس» و «عمر جاوید» نیز از جمله مواردی است که نه از وضوح کافی برخوردار است و نه علاقهٔ دانش‌آموزان را به خود جلب می‌کند.

در مجموع، از نظر آنان این کتاب جذاب نیست و در دانش‌آموزان ایجاد انگیزه نمی‌کند. همچنین تصاویر کتاب بسیار کم است و در مورد حدیث و آیات قرآنی توضیح کافی داده نشده و از مثال‌های ملموس نیز استفاده نگردیده است. مباحث گاه جنبهٔ تکراری دارد (داستان حضرت موسی) و گاه برای دانش‌آموزان غیر قابل درک به نظر می‌رسد (معصوم بودن امام یا درک تفاوت پیامبری و امامت برای شاگردان). به علاوه، اکثر مطالب جنبهٔ حفظی دارد و در آنها هیچ‌گونه فعالیتی برای دانش‌آموزان در نظر گرفته نشده است.

از نظر والدین نیز کتاب دینی چهارم جذاب نیست و انگیزهٔ زیادی در دانش‌آموزان ایجاد نمی‌کند؛ زیرا از یک سو، مطالب کتاب به زندگی فعلی دانش‌آموزان ارتباط ندارد و از سوی دیگر، بعضی مفاهیم به قدری انتزاعی است که از قدرت درک و فهم فرزندان آنها خارج است. گاهی نیز سؤال‌ها به قدری ساده است که جای هیچ‌گونه تفکری برای کودک نمی‌گذارد و پاسخ آن به صورت کلیشه‌ای و بدون تفکر، قابل ارائه است (سؤال‌های طرح شده در درس‌های اول کتاب، اغلب از این نوع هستند). برای مثال، در درس «جهان آخرت»، نوع تمثیل به کار رفته به قدری کودکانه است که هیچ‌گونه تأثیری نمی‌گذارد و درس «خداوند مهربان چنین کرده است» نیز هیچ‌گونه تفکری را بر نمی‌انگیزد و شاگردان را درگیر مطلب نمی‌کند.

دانش‌آموزان نیز به خسته کننده بودن این درس و دشواری آن اشاره داشته ضمن اظهار علاقه به دانستن مسائل دینی و اجرای احکام الهی در زندگی روزمره، مطالب کتاب را دلچسب و جذاب نیافته‌اند. این دانش‌آموزان از طولانی بودن بعضی مباحث کتاب (مثلاً آفریدگار جهان، خدای دانا و توانا و مربی درس معاد می‌دهد) و از دشواری درک و فهم بعضی از درس‌ها (مثلاً امام معصوم، چیزهای نجس و بعضی از دروس قرآن) شکایت داشتند. در عین حال، از درس «آیا شما هم او را دوست داری؟» اظهار رضایت کرده بر این باور بودند که درس‌هایی از این نوع و نیز درس‌های داستانی می‌تواند توجه بیش‌تری را به خود جلب کند.

به طور کلی، از اظهار نظرهای سه گروه معلمان، والدین و دانش‌آموزان می‌توان دریافت که حجم کتاب با توجه به زمان اختصاص داده شده به آن زیاد است و شیوهٔ ارائه مطالب، فعال نیست و موجب درگیر کردن دانش‌آموزان با موضوعات نمی‌شود.

تعلیمات دینی پایهٔ پنجم - از مصاحبهٔ به عمل آمده با معلمان مشخص شد که کمترین وضوح کتاب پنجم دینی به درس «همزه» و «خدا با چشم دیده نمی‌شود» مربوط است و بیش‌ترین

دشواری نیز به ترتیب به درس‌های «سوره اعراف»، «اشباع»، «سوره وقف» و «علامت مد» و «حروف مقطعه» اختصاص دارد. کمترین میزان علاقه دانش‌آموزان نیز به درس‌های اشباع، وقف، همزه، خدا با چشم دیده نمی‌شود و سوره اعراف مربوط است. حروف مقطعه، سوره دخان و سوره روم نیز به عنوان دروسی که بعضی دانش‌آموزان به آن علاقه خاصی ندارند ذکر شده است. والدین نیز ضمن تأکید بر لزوم آموزش دینی، از دشواری بعضی دروس و کاربردی نبودن آنها شکایت داشته و مطالب طرح شده در کتاب را اغلب انتزاعی و دشوار برای یادگیری ذکر کرده‌اند. از نظر آنها بسیاری از سؤال‌های طرح شده در کتاب، بسیار کلی است و پاسخی مشخص برای آنها وجود ندارد. به علاوه، تشابه مطالب به یکدیگر بسیار زیاد است و این امر، یادگیری مطالب را برای فرزندان دشوار می‌کند.

دانش‌آموزان نیز ضمن تأیید مطالب بالا، از غیر قابل درک بودن بیش‌تر مطالب کتاب برای خود و اجبار آنها به حفظ کردن این مطالب شکایت داشته و درس‌هایی مانند خدا با چشم دیده نمی‌شود، چگونه مردگان زنده می‌شوند، نشانه پیامبری و بسیاری از درس‌های بخش قرآن را برای خود غیر قابل درک اعلام کرده‌اند. دانش‌آموزان از توصیفی بودن درسها و طرح سؤال‌های کلی با پاسخ‌های کلیشه‌ای اظهار نارضایتی کرده بر این باور بودند که کتاب، پاسخ‌گوی کنجکاوی‌های آنها درباره مسائل دینی نیست. نکات طرح شده به وسیله این دانش‌آموزان با تحقیق انجام شده درباره کتاب‌های دینی دوره ابتدایی (۱۲) در انطباق کامل است. نتیجه این تحقیق می‌گوید تنها ۱۲ درصد از دروس سال پنجم ابتدایی دارای ضرایب درگیری مناسب است و در سایر موارد، مطالب طرح شده در کتاب به شیوه ارائه فعال نیست و موجب علاقه شاگردان نمی‌شود.

در مجموع، از آنچه سه گروه والدین، معلمان و دانش‌آموزان درباره کتاب تعلیمات دینی اظهار کردند می‌توان دریافت که کتاب حاضر، به رغم دربرداشتن بعضی جنبه‌های مثبت، ایرادهای اساسی دارد و بسیاری از مطالب آن دارای مفاهیم غیرانتزاعی و غیرکاربردی است. از این رو، به تجدید نظر کلی نیازمند است تا به صورت کتابی مناسب برای دانش‌آموزان درآید. مهم‌ترین دلیل در تأیید این گفته آن است که مفاهیم دینی طرح شده در کتاب به دلیل درگیر نکردن دانش‌آموزان با متن، به صورت اطلاعاتی سطحی حفظ می‌شوند و هرگز به صورت نگرش‌هایی مثبت در رفتار دانش‌آموزان در نمی‌آیند.

۶. آموزش کتاب‌های هنر

کتاب‌های آموزش هنر از جمله کتاب‌های مورد علاقه دانش‌آموزان است که با موضوع‌های متنوع و تصاویر به نسبت زیبا، زمینه مناسبی را برای دانش‌آموزان فراهم کرده است. در عین حال، زمان بسیار کم برای تدریس محتوا و نیز عدم وجود امکانات گوناگون، تدریس این درس را با مشکلاتی مواجه کرده و گاه در بعضی مدارس، وقت آن به تدریس ریاضی اختصاص یافته است!

کتاب پایه چهارم - از نظر معلمان، به دلیل این که والدین در تهیه بعضی وسایل و مواد کافی با مشکل روبه‌رو هستند و معلم کارآمد و متخصص در این رشته به تعداد کافی وجود ندارد، درس‌های این کتاب با دشواری‌های خاص خود مواجه است. این معلمان از گرانی وسایل و فقدان امکانات لازم در مدارس برای تدریس درس‌هایی چون "روش ساختن وسایل کار"، "چاپ با نخ"، "صورت‌نگری"، "روش ساختن خمیر کاغذ"، "نقاشی روی جعبه"، "نقاشی دیواری" و "درس معماری" شکایت داشته‌اند.

دانش‌آموزان نیز با طرح مسائل فوق و تأکید بر فقدان معلمان با تجربه و متخصص در سه حوزه، از دشواری‌های خود در درک مفاهیم این کتاب صحبت کرده‌اند. به تصور این دانش‌آموزان، در صورت وجود معلمی متخصص در امر هنر و نیز دسترسی به امکانات و وسایل، این درس می‌تواند موجبات رشد علائق و استعداد‌های آنها را فراهم سازد و ساعاتی پربار و لذت‌بخش را برای آنان به ارمغان آورد. اما در حال حاضر، اکثر مطالب به صورت نظری و بدون توجه به ابعاد عملی آنها تدریس می‌شود و در نتیجه، هیچ‌گونه آموزش عمیقی صورت نمی‌گیرد. دختران دانش‌آموز نیز از بی‌توجهی کتاب به علائق متفاوت آنها شکایت داشته خواهان اختصاص مطالبی متناسب برای خود بوده‌اند.

والدین نیز با طرح همین مسائل و مشکلات و نیز با عنوان کردن میزان علاقه‌مندی فرزندان خود به این درس، خواستار توجه جدی به درس هنر و بهبود شرایط تدریس آن شده‌اند. والدین مورد مصاحبه، از طرز نمره دادن معلمان هنر نیز ناراضی بودند و اعتقاد داشتند که نمرات فرزندان آنها با تلاش‌هایشان منطبق نیست و بر معدل آنها تأثیر منفی می‌گذارد. این والدین از دشواری بعضی دروس و فقدان وسایل لازم برای این کار شکایت داشتند و مطالب کتاب هنر را با واقعیات کلاس‌های فرزندان خود منطبق نمی‌دیدند.

در مجموع، می‌توان نتیجه گرفت که درس هنر مورد توجه و علاقه دانش‌آموزان قرار دارد و ضرورت وجودی آن مورد تأیید معلمان، والدین و خود دانش‌آموزان است. اما کتاب حاضر به امکانات موجود مدارس در سطح کشور توجه نکرده و رشد ذهنی دانش‌آموزان را در نظر نگرفته است. از این‌رو، تدریس کتاب به وسیله معلمان غیرمتخصص و به صورت شفاهی و نظری مشکلات زیادی را برای دانش‌آموزان پیش آورده است.

کتاب پایه پنجم - از مطالعه اظهار نظرهای معلمان پایه پنجم درباره کتاب هنر می‌توان دریافت که ۲۰ تا ۴۹ درصد افراد معتقدند که دروس "ترکیب"، "نقاشی صورت"، "طراحی از حرکات مختلف"، "اشکال مختلف با چهل تکه"، "نقاشی روی جعبه"، "نشانه‌ها در هنر انقلاب"، "نقشه"، "صادق بیگ افشار"، "روش قاب کردن طراحی" و "نمایش آثار"، نسبت به سایر درس‌ها از وضوح کمتری برخوردارند. بین ۲۰ تا ۵۰ درصد آنها نیز بر این باورند که به‌جز درس‌های "کار

مفید شما در تابستان" و "جنگ"، سایر دروس دشوار است. بین ۲۰ تا ۳۳ درصد از این معلمان معتقدند که درس‌های "نقاشی صورت"، "بافت"، "معماری"، "کاشی کاری"، "بیابان‌های ایران"، "نقاشی روی جعبه"، "نقشه"، "روش قاب کردن طراحی" و "نمایش آثار"، نسبت به سایر درس‌ها کمتر مورد علاقه دانش‌آموزان است.

از مصاحبه با والدین نیز مشخص شد که این درس به دلیل فقدان معلم متخصص در حوزه‌های سه‌گانه کتاب، اغلب فاقد کیفیت لازم است و عدم آشنایی معلمان با روش صحیح تدریس این مطلب بر دشواری کار افزوده و آن را به صورت درسی سنگین برای دانش‌آموزان درآورده است. به علاوه، عدم دسترسی دانش‌آموزان به وسایل و امکانات مورد نیاز این درس و نبود کتاب‌های مرجع و راهنما برای معلمان موجب دشواری بیش‌تر شده و از درس هنر که می‌توانست مورد علاقه و توجه بسیار دانش‌آموزان باشد، ساعاتی نه چندان خوش آیند و گاه دشوار برای آنها فراهم آورده است.

در مجموع، از آنچه گفته شد می‌توان دریافت که تدریس هنر، حداقل در مناطق محروم، به دلیل نیاز به وسایل و عدم امکان خرید والدین با دشواری روبه‌روست و نیز مطالب این دو کتاب به نوعی است که تنها قشر کوچکی از جامعه می‌توانند از آن استفاده کنند. سرانجام این که، این درس به معلم خاص خود نیاز دارد و آموزش این درس باید از سال‌های نخستین دوره ابتدایی شروع شود تا تأثیر بیش‌تری داشته باشد.

خلاصه و جمع‌بندی

از تجزیه و تحلیل داده‌های به دست آمده مشخص شد که به‌رغم تلاش‌های مسئولان و دست‌اندرکاران تهیه و تولید کتاب‌های درسی، این کتاب‌ها با آنچه از لحاظ برنامه‌ریزی مورد نظر است، فاصله دارند و لازم است تلاش‌های بیش‌تری به عمل آید تا به کتاب‌های مناسب و پاسخ‌گوی نیازهای نسل جوان تبدیل شوند. در عین حال به نظر می‌رسد که کتاب‌های علوم و ریاضی در دست‌یابی به شرایط مناسب موفق‌تر عمل کرده‌اند و کتاب‌های اجتماعی و دینی، کمتر از حد انتظار ظاهر شده‌اند. پراکندگی مطالب کتاب‌های درسی و سازمان‌دهی نامناسب آنها، بی‌توجهی به نیازهای آتی و آتی فراگیران، نادیده گرفتن شرایط سنی دانش‌آموزان، مرتبط نبودن مطالب فعلی با آموخته‌های قبلی، به روز نبودن اطلاعات موجود در کتاب و نیز دشواری مفاهیم یا عدم علاقه دانش‌آموزان به آنها، از جمله مشکلات این کتاب‌ها بوده‌اند. البته نباید فراموش کرد که این نتایج از طریق نظرپرسی از سه‌گروه فوق به دست آمده و نارسایی‌های ذکر شده نیز شامل بخشی از مطالب کتاب‌های درسی است و کلیه مطالب آنها را در بر نمی‌گیرد. به علاوه، بررسی

کتاب‌های درسی به صورت مجرد و جدا از برنامه درسی به عنوان یک کل، چه بسا دشواری‌هایی را ایجاد کند و یا سوء تفاهم‌هایی را موجب شود. برای مثال، گاهی ناتوانی معلم در اجرای برنامه درسی مشکل آفرین می‌شود و متون آن برنامه را مورد سؤال قرار می‌دهد؛ همچنین ضعف معلمان در تدریس مطالب ممکن است به ضعف کتاب‌های درسی و موضوع‌های آن نسبت داده شود و به این طریق موجب سوء تفاهم گردد (۱۳).

بنابراین، از نظر بررسی انجام شده نباید این سوء تفاهم پیش آید که متن یک کتاب به طور کامل دچار اشکال است یا به عکس، از شرایط مناسبی برخوردار است؛ بلکه این مقایسه باید در چارچوب یک برنامه درسی جامع و با توجه به همه عوامل تاثیرگذار مورد بحث و بررسی قرار گیرد. از این رو، تنها با جمع‌بندی نتایج این پژوهش با یافته‌های تحقیقات دیگر و به دست آوردن دیدی کلی‌نگر و همه جانبه به کتاب‌های درسی است که می‌توان در مورد برنامه‌های درسی دوره ابتدایی تصمیم گرفت و تغییرات لازم را جهت بهبود این برنامه وارد کتاب‌های درسی نمود.

پیشنهاد‌های تحقیق

- با توجه به این که عمده ترین مراجعه کنندگان به مدارس ابتدایی را مادران تشکیل می‌دهند و وظیفه کمک به دانش آموزان دوره ابتدایی نیز اغلب به دوش آنهاست، پیشنهاد می‌شود هرگونه برنامه ریزی جهت برقراری ارتباط بین خانه و مدرسه، بیش تر متوجه مادران باشد.
- با در نظر گرفتن این نکته که اکثر مادران در آموزش فرزندان خود در خانه به نوعی دخالت دارند و نیز با توجه به این که تعدادی از معلمان (حدود ۲۹ درصد) مخالف این آموزش هستند و آن را مٹخل آموزش‌های کلاسی خود به حساب می‌آورند، وظیفه آشنا کردن والدین با هدف‌ها، روش‌ها و شیوه‌های ارزشیابی مدرسه و آموزش نحوه کمک آنها به فرزندان‌شان در خانه، به دوش انجمن اولیا و مربیان سنگینی می‌کند تا سوء تفاهم‌های موجود در این مورد را رفع کنند. این آموزش‌ها می‌تواند به صورت حضوری یا غیر حضوری و از طریق تهیه جزوه‌ها انجام گیرد.
- مشخص شد که کتاب‌های درسی دوره ابتدایی در بعضی موارد از قدرت درک و فهم دانش آموزان این دوره فراتر است و یادگیری این بخش از کتاب‌ها به صورت حفظی و طوطی وار انجام می‌گیرد. به نظر می‌رسد که تهیه الگویی برای تعیین میزان توان ذهنی دانش آموزان در هر سن می‌تواند راهنمای خوبی برای تهیه متون درسی مناسب باشد. با توجه به این که تهیه این الگو در یک تحقیق (۱۴) در دفتر تألیف انجام گرفته است، به نظر می‌رسد با استفاده از آن می‌توان در جهت تهیه متنی منطبق با توانمندی‌های ذهنی دانش آموزان اقدام کرد.
- گفته شد که حجم کتاب‌های درسی با زمان پیش‌بینی شده برای تدریس آنها هماهنگی ندارد و از این رو، مورد اعتراض والدین، معلمان و دانش آموزان است. در عین حال، از مقایسه این کتابها با متون درسی سایر کشورها می‌توان دریافت که اشکال اصلی در پراکندگی اطلاعات

طرح شده در کتاب‌ها است و چنانچه مؤلفان بتوانند ساختار مناسبی بعه این کتاب‌ها بدهند، انرژی معلمان در جهت تدریس اطلاعات پراکنده و غیر مرتبط صرف نخواهد گردید و در زمان آموزش نیز صرفه‌جویی خواهد شد. بنابراین، مشکل اصلی کمبود متون مناسب است نه زیادی حجم آنها. ● از اظهار نظرهای گروه‌های سه‌گانه و نیز مرور تحقیقات قبلی مشخص شد که کتاب‌های درسی دوره ابتدایی به نیازهای آنی و آتی دانش آموزان توجه کافی ندارد و مورد علاقه و استقبال نیست. از این رو پیشنهاد می‌شود که کار تهیه این کتاب‌ها با کمک گروهی متشکل از متخصصان مختلف (شامل روان‌شناسان، جامعه‌شناسان، تکنولوژیست‌های آموزشی، معلمان برجسته، کارشناسان برنامه‌ریزی و افراد صاحب‌نظر در هر موضوع) و با در نظر گرفتن شرایط اجتماعی - اقتصادی جهان و ایران در زمان حال و آینده انجام گیرد.

● با توجه به نقش فزاینده فن‌آوری‌های ارتباطی و اطلاعاتی در تعلیم و تربیت و تبدیل متون «نوشتاری» به متون «دیجیتالی» در آینده نزدیک، پیشنهاد می‌شود که از هم‌اکنون با ایجاد مراکز رایانه‌ای در بعضی مدارس و ارسال متون جنبی آموزشی از طریق رایانه‌ها به آنها، زمینه لازم برای انتقال متون نوشتاری به متون درسی جدید فراهم شود. مجله‌های رشد و سایر مجله‌های جنبی می‌توانند نخستین متونی باشند که از این طریق در اختیار دانش آموزان قرار گیرند.

● با توجه به تأکید بیش از حد نظام آموزشی بر کتاب‌های درسی و تأثیرات سویی که از این رهگذر - به دلیل نامناسب بودن کتاب‌های درسی - نصیب دانش آموزان کشور می‌شود، پیشنهاد می‌گردد که به جای تأکید بر کتاب درسی و محدود کردن دانش آموزان به این کتاب‌ها، به کلیه منابع ممکن یادگیری فکر شود و معلمان با مفهوم «متن درسی» به معنی اعم آن آشنا گردند. برای مثال، حضور متخصصان در کلاس درس، بردن دانش آموزان به طبیعت و مراکز علمی و صنعتی و نیز توجه به کلیه امکانات جامعه، همراه با آنچه در بند قبل مطرح شد، می‌تواند مشکلات فعلی را از بین ببرد و از محدود کردن دانش آموزان به یک منبع جلوگیری کند. فراموش نشود که در برخی کشورها (مثل هند)، کتاب درسی به وسیله دانش آموزان و با کمک معلم تهیه می‌شود!

● با توجه به دشواری‌های درس ریاضی برای دانش آموزان در کلیه پایه‌ها، پیشنهاد می‌شود که تحقیقات دیگری در سایر ابعاد این آموزش، مانند روش‌های تدریس مناسب، نحوه تربیت معلمان درس ریاضی، نوع رابطه معلم و شاگرد، و حتی ابعاد فرهنگی آن صورت گیرد تا مسائل و مشکلات کار مشخص شود. نظیر این تحقیقات را می‌توان در مورد سایر درس‌ها نیز انجام داد.

● با توجه به فزونی حجم دانش و سرعت رشد آن و نیز با در نظر گرفتن زمان تقریباً ثابتی که در هر سال می‌توان به آموزش اختصاص داد و همین‌طور با در نظر گرفتن این نکته که درس‌های فعلی دوره ابتدایی منعکس‌کننده ساختار نظری این دروس هستند و ارتباط نزدیکی با تجارب انسانی ندارند، پیشنهاد می‌شود که با تلفیق این درس‌ها با ابعاد انسانی قضیه و با توجه به روابط تعاملی علوم با زندگی انسان، زمان بیش‌تری برای تعداد کمتری از درس‌ها در نظر گرفته شود. برای مثال، با تلفیق تاریخ، جغرافیا و تعلیمات مدنی با یکدیگر، ضمن کاربردی کردن این علم،

زمان مناسبی نیز برای تدریس آن در کلاس فراهم می‌شود.

● با توجه به این واقعیت که خواندن علوم از روی کتاب یا گوش دادن به درس معلم یک فعالیت علمی به حساب نمی‌آید، پیشنهاد می‌شود که با ایجاد مراکز آزمایشگاهی در مناطق آموزشی و با درگیر کردن دانش‌آموزان در این مراکز و نیز با استفاده از امکانات اجتماع محلی دانش‌آموزان، شرایط برای ایجاد نگرش علمی به درس علوم در دانش‌آموزان این دوره فراهم شود.

● محتوای کتاب‌های درسی دورهٔ ابتدایی، بیش‌تر توصیفی است و صرفاً مشتی از اطلاعات را به دانش‌آموزان ارائه می‌کند. دانش‌آموزان نیز تنها به حفظ آنها می‌پردازند و وظیفهٔ دیگری برای خود نمی‌شناسند. حال آن‌که محتوا باید طوری باشد که کودکان را به ارزیابی آنچه نوشته شده تشویق کند و تفکر خلاق و دید انتقادی را در آنها پرورش دهد. برای دستیابی به این منظور، پیشنهاد می‌شود که در تهیهٔ متون از روش فعال کمک گرفته شود و محتوا و تکالیف درسی به گونه‌ای ارائه گردد که فراگیر را به تجزیه و تحلیل مطالب تشویق کند و دانش‌آموزان را به معنی واقعی کلمه، درگیر موضوع‌ها و مسائل طرح شده در کتاب نماید.

● با توجه به این‌که کتاب‌های درسی از جذابیت و گیرایی لازم برخوردار نیست و دلیل عمدهٔ آن تهیهٔ کتاب یکسان برای کلیهٔ دانش‌آموزانی است که در شرایط متفاوت اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و جغرافیایی زندگی می‌کنند، پیشنهاد می‌شود با رعایت یک سرفصل مشخص، اختیار تهیهٔ کتاب‌های درسی در مناطق گوناگون به خود آنها واگذار شود. به علاوه، وارد کردن بخش خصوصی در این کار نیز به شرط سرپرستی و هدایت آنها می‌تواند مثبت باشد.

● می‌دانیم که عصر تلقی دانش‌آموزان به صورت کتابخانه‌های زنده به سرآمده است و با توجه به حجم اطلاعات و دسترسی سریع به آنها که از طریق شبکه‌های ارتباطی و اطلاعاتی صورت می‌گیرد، نیازی به حفظ کردن مطالب توسط دانش‌آموزان وجود ندارد. از این‌رو، وظیفهٔ آموزش و پرورش، تربیت دانش‌آموزان خودگردانی است که بتوانند در مواجهه با زندگی آینده، شخصاً به دست‌کاری اطلاعات موجود بپردازند و از طریق این دست‌کاری و با استفاده از قدرت خلاقیت و ابداع خود به حل مسائل پیش آمده اقدام کنند.

● با توجه به اهمیت تصاویر، نمودارها، نقشه‌ها و به طور کلی آنچه «متون بصری» نام دارد و نیز با در نظر گرفتن اهمیت رنگ و تصویر در یادگیری دانش‌آموزان دورهٔ ابتدایی، پیشنهاد می‌شود که جدیت هرچه بیش‌تری در مورد تهیهٔ «متون بصری» در دورهٔ ابتدایی به عمل آید و این تصاویر از شکل تزئینی و تشریفاتی خارج شده جایگاه واقعی خود را در متون درسی این دوره بیابد.

۱. مجیدی، موسی: تاریخچه مختصر کتاب‌های درسی و سیر تطور آن در ایران، فصلنامه تعلیم و تربیت، شماره ۴، سال اول، ۱۳۶۴.
۲. دانشور، میرزا: بررسی نظرات آموزگاران پایه پنجم ابتدایی درباره تناسب زمان آموزش و حجم و محتوای کتاب ریاضی همان پایه، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشگاه آزاد اسلامی، ۱۳۷۳.
- رئیس‌دانا، فرخ‌لقا و همکاران: ارزشیابی برنامه و محتوای جدید آموزش ریاضی در دوره ابتدایی، دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی وزارت آموزش و پرورش، گزارش‌های شماره ۱ الی ۹، ۱۳۷۱.
- دادستان، پریرخ: بررسی توان ذهنی و درک مفاهیم دانش‌آموزان دوره ابتدایی به منظور تعیین استانداردهای آموزشی، سفارش سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش، ۱۳۷۶.
۳. محسنی، نیکچهره: بررسی محتوای کتب درسی دوره ابتدایی، نشریه دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تهران، دوره چهارم، شماره ۳ و ۴، ۱۳۵۴.
- بصام‌تبار، سیدمحمدعلی: بررسی چگونگی ارتباط میان توان ذهنی دانش‌آموزان کلاس اول ابتدایی و مفاهیم اساسی ریاضی سال اول در تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تربیت معلم تهران، ۱۳۶۷.
- بیرامی، منصور: تصورات قالبی مربوط به جنسیت در کتاب فارسی اول دبستان، گروه روان‌شناسی دانشگاه تهران، پژوهش چاپ نشده، ۱۳۷۵.
- موسی‌پور، نعمت‌الله: ارزشیابی از شیوه ارائه محتوای کتب فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی مقطع ابتدایی ایران با استفاده از روش ویلیام رومی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تربیت معلم تهران، ۱۳۷۰.
- نظیری، عشرت: تحلیل محتوا و ارزشیابی کتاب فارسی دوم دبیرستان، مؤسسه تحقیقات تربیتی دانشگاه تربیت معلم تهران، ۱۳۷۳.
۴. رئیس‌دانا (۱۳۷۱)؛ دادستان (۱۳۷۶)
۵. دادستان (۱۳۷۶)
6. Delors, Jacques, et.al (1996). *Learning: the Treasure Within*, UNESCO Publishing.
۷. منفرد، غلامرضا: بررسی نظرات دانش‌آموزان و معلمان کلاس سوم دبستان‌های تهران در زمینه کتاب تعلیمات دینی پایه سوم ابتدایی، وزارت آموزش و پرورش، دفتر مشاوره و تحقیق امور تربیتی، ۱۳۶۹؛ دانشور (۱۳۷۳)؛ نظیری (۱۳۷۱).
۸. ولدبیگی، حجت‌الله: بررسی ارتباط میان توان ذهنی دانش‌آموزان پایه پنجم ابتدایی با مفاهیم ریاضی کتاب آنها، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تربیت معلم تهران، ۱۳۶۸.

- اعزازی، شهلا: بررسی کتاب فارسی اول دبستان، رشد معلم، دوره یازدهم، شماره ۳، ۱۳۷۱.
- رضاپور، یوسف: بررسی تطبیقی پرسش‌ها و تکالیف کتاب‌های درسی پایه سوم ابتدایی با عوامل خلاقیت، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تربیت معلم تهران، ۱۳۷۱.
- عسگری، مجید علی: بررسی تناسب مفاهیم کتاب فرهنگ اسلامی و تعلیمات دینی پایه دوم ابتدایی با توان ذهنی دانش آموزان شهر تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تربیت معلم تهران، ۱۳۷۰.

9. UNESCO (1996). Final Report: Mid-Decade Meeting of the International Consultative Forum on Education for All, Amman, Jordan.

- ۱۰- کرم‌افروز، محمدجواد: بررسی تناسب اشعار کتب فارسی پایه سوم، چهارم و پنجم دبستان با توان ذهنی دانش آموزان این پایه، پایان‌نامه کارشناسی ارشد دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تربیت معلم تهران، ۱۳۷۲.
- ۱۱- عسگری (۱۳۷۰)؛ موسی‌پور (۱۳۷۰)
- ۱۲- موسی‌پور (۱۳۷۰)
- ۱۳- مبشر، منوچهر: بررسی دانش نظری و عملی معلمان علوم و ریاضیات، پژوهشکده تعلیم و تربیت، ۱۳۷۶.
- ۱۴- دادستان (۱۳۷۶)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی